

ISSN: 2181-3310

MUTAFAKKIR

Scientific Journal / Научный журнал / Илмий журнал

№ 7. OKTYABR (2022)

7-son

ANALYTICS

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Bosh Muharrir:
Shohinur Mirzayev

Tahrir hay'ati
Baxtinur Xudanov
Akbar Elmurodov
Shuhrat Ziyadullayev
Muxtor Xudoyqulov
Ulug'bek Vohidov
Murod Abulkasimov
Mamanazarov Oybek
Shomurodovich

**ALISHER NAVOIY
NOMIDAGI O'ZBEKISTON
MILLIY KUTUBXONASI**

Kitob va turkum
nashrlarga ISBN va ISSN
raqamlarni biriktirish
to'g'risida

MA'LUMOTNOMA

Turkum nashrlarning chiqish ma'lumotlarini GOST 7.4-95 «Nashrlar. Chiqish ma'lumotlari» hamda GOST 7.56-2002 «Xalqaro standart turkum raqami» davlatlararo standartlar talablari asosida bo'lishini to'liq ta'minlash maqsadida, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi va «Mutafakkir» 1ta 2022 yil 11-apreldagi № ISSN-C-35583 sonli hisob-kitob shartnoma va 2022 yil 19-aprel yildagi № ISSN-I-35583 schet-fakturaga asosan turkum nashrlarini ISSN bilan belgilash uchun quyidagi raqamni taqdim etadi:

Turkum nashrning nomi:
Mutafakkir
ISSN raqam: 2181-3310

Ushbu jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya komissiyasining ilovasida mavjud bo'lgan xalqaro indeksatsiya **index copernicus** bazasiga kiritilgan. OAK ilmiy nashrlarda chop eilgan maqola sifatida qabul qilinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati

¹ Maqola chop etilgan paytda xalqaro miqyosda faoliyat kursatadigan quyidagi ilmiy nashriyotlar e'lon ma'lumotlar bazasi asosida «impakt-faktor»ga ega bo'lgan ilmiy jurnalalarda nashr etilgan maqolalar mazkur Ruyxat tarkibiga kiritilgan ilmiy jurnalalarda chop etilgan ilmiy maqolalar sifatida qabul qilinadi: (1) Web of Science (Web of Knowledge), (2) Journal Impact Factor, (3) Scopus, (4) Journal Citation Reports, (5) Global Impact Factor, (6) International Impact Factor Services, (7) Agris, (8) Chemical Abstracts CAS, (9) GeoRef, (10) PubMed, (11) Springer, (12) Index Copernicus, (13) Bielefeld Academic Search Engine, (14) ResearchBib, (15) Directory of Research Journals Indexing, (16) Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor, (17) Open Academic Journals Index, (18) Ulrich's Periodicals Directory, (19) Scientific Indexing Services, (20) General Impact Factor, (21) InfoBase Index, (22) International Society for Research Activity, (23) Scientific Journal Impact Factor, (24) Scientific Research Publishing Inc, (25) Directory of Open Access Journals, (26) Academic Journals Database, (27) Academic One File, (28) Advanced Science Index, (29) Anthropological Index Online, (30) Anthropological Literature, (31) Anthropology Plus, (32) Asian Education Index, (33) Bibliography of Asian Studies, (34) Compendex, (35) CrossRef, (36) HINARI, (37) Hindawi, (38) Libraries Resource Directory, (39) Impact Factor Search, (40) ResearchGate, (41) SCImago, (42) Scisearch, (43. z/x) Universal Impact Factor.

Shuningdek, jahonning ikki yuzta eng yaxshi oliy ta'lim muassasasi ruyxatidagi oliy ta'lim muassasalari tomonidan chop etilgan ilmiy ishlar va maqolalar tuzilmasida nashr etilgan ilmiy maqola (material)lar mazkur ruyxatga kiritilgan ilmiy nashrlarda chop etilgan maqolalar sifatida qabul qilinadi.

UY-JOY FONDINI PROFESSIONAL BOSHQARISHNING ME'YORIY-HUQUQIY VA TASHKILIY ASOSLARI

dots. Rahimov Qodir Ergashevich

Toshkent arxitektura – qurilish instituti

Annotatsiya. Ushbu maqola uy-joy fondini professional boshqarishning me'yoriy-huquqiy va tashkiliy asoslariga bag'ishlangan. Maqolada ko'p kvartirali uylarni boshqarishning tashkiliy-huquqiy asoslarini tashkil etuvchi hujjatlarning ahamiyati o'rganilgan, ba'zi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Abstract. This article is devoted to the regulatory and organizational foundations of professional management of housing stock. The article examines the significance of the documents that make up the organizational and legal basis for the management of apartment buildings, offers suggestions and recommendations for amendments and additions to some regulatory legal acts.

Аннотация. Данная статья посвящена нормативно-правовым и организационным основам профессионального управления жилищным фондом. В статье изучено значение документов, составляющих организационно-правовые основы управления многоквартирными домами, даны предложения и рекомендации по внесению изменений и дополнений в некоторые нормативные правовые акты.

Keywords: managing organization, homeowners association, management method, owners of premises, apartment building, billing system.

Kalit so'zlar: boshqaruvchi tashkilot, uy-joy mulkdorlari shirkati, boshqarish usuli, uy-joy mulkdorlari, ko'p kvartirali uy, billing tizimi.

Ключевые слова: управляющая организация, товарищество собственников жилья, способ управления, собственников помещений, многоквартирный дом, биллинговая система.

Kirish qismi. So'nggi yillarda ko'p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimini takomillashtirish, ko'p kvartirali uylardagi umumiy mol-mulkni saqlash va ta'mirlash, ularga tutash yer uchastkalarini aniq belgilash bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi tomonidan uy-joy kommunal sohada amalga oshirilayotgan ishlar holati o'rganilganda, ko'p kvartirali uylarni boshqarish sohasida ko'plab muammolar yig'ilib qolganligi, aksariyat shirkatlarning yuqori qarzdorligi va ularning faoliyati qoniqarsizligi hamda mulkdorlarning shirkatlar boshqaruvidan norozi ekanligi aniqlandi. Ko'p kvartirali uylar boshqaruvidagi mavjud

muammolarni aniqlash va to'liq bartaraf etish, boshqaruv sifati va samaradorligini oshirish, sohagi isloholatlarni tizimli amalga oshirish maqsadida 2017-2022 yillarda O'zbekiston Respublikasining 1 ta Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1 ta farmon va 3 ta qarori, Vazirlar Mahkamasining 10 ga yaqin qarorlari qabul qilindi.

Shu bilan birga, respublikada faoliyat olib borayotgan 772 ta uy-joy mulkdorlari shirkatlarining 311 tasida muammoli kreditor qarzdorliklari mavjud bo'lib, 2,5 mingdan ziyod ko'p kvartirali uylarda istiqomat qiluvchi aholiga tegishli xizmatlar ko'rsatilmay yoki sifatsiz ko'rsatib kelinmoqda¹. Bunda, shirkatlar ko'p kvartirali uylarni boshqarish prinsiplariga amal qilmaganligi, boshqaruv faoliyatini mulkdorlar bilan hamkorlikda tashkil etmaganligi, pul mablag'laridan maqsadli foydalanish ustidan yetarlicha jamoat nazorati o'rnatilmaganligi asosiy omillar bo'lib hisoblanadi.

Asosiy qism. Mustaqillik yillarida uy-joy kommunal sohasida amalga oshirilgan islohotlarga bog'liq ravishda mazkur sohaga mas'ul davlat organlari bir necha bor qayta tashkil etildi. Jumladan, O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1988-yil 5-noyabrdagi 418-son qaroriga muvofiq O'zbekiston SSR Uy-joy-kommunal xo'jaligi ministrligi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1993-yil 15-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasida Kommunal xizmat ko'rsatishni boshqarishni takomillashtirish to'g'risida"gi PF-617-son Farmoni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993-yil 22-iyuldagi 371-son qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 19-dekabdagi "Kommunal xizmatni boshqarish tizimini yanada isloh qilish to'g'risida"gi PF-2791-sonli Farmoniga muvofiq "O'zkommunxizmat" agentligi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi "Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish tizimini boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5017-sonli Farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi sohaning vakolatli davlat organi sifatidagi faoliyati yo'lga qo'yilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, shu bilan birgalikda mustaqillikni dastlabki yillarida O'zbekiston Respublikasi Kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi faoliyati yo'lga qo'yilishi munosabati bilan uy-joy fondini boshqarish tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim me'yoriy-huquqiy hujjatlar va ularning ijrosi natijasida erishilgan natijalarni quyidagi bosqichlarda ifodalash maqsadga muvofiqdir:

- 1991-yilgacha bo'lgan davr;
- 1991-2000 yillar;
- 2001-2016 yillar;
- 2017-yildan hozircha.

1991-yilgacha bo'lgan davrda uy-joy fondini boshqarish holatini fisqacha mazmunini ko'rib chiqadigan bo'lsak², bu davrda uy-joy kommunal xo'jaligi tizimida

1 <https://lex.uz/uz/docs/-6141482>

2 Yodgorov V.U., Butunov D.Ya. Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi.

barcha resurslar markazlashgan tartibda, shu jumladan, yangi qurilib ishga tushirilayotgan uy-joy fondlari ham aholining turarjoyga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqib tashkil etilgan navbat asosida taqsimlangan. bundan tashqari, uy-joy fondini ekspluatatsiya qilish va kommunal xizmatlar ko'rsatish ishlari monopoliy davlat korxonalarini tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, ish va xizmatlar uchun yuqoridan begilangan narxlar nomutanosib bo'lib korxonalar va tashkilotlar olgan foyda markazlashtirilgan hamda ular tomonidan zarar ko'rilgan taqdirda, bu zararni qoplash uchun davlat tomonidan dotatsiya ajratilgan. Shaxsiy uy-joy mulkiga egalik qilish huquqi davlat uy-joy fondidan ajratilgan kvartiradan foydalanish huquqidan amalda kamdan kam farqqa ega bo'lgan. Davlat korxonalar va tashkilotlariga o'z xodimlarini uy-joy bilan ta'minlash va tegishli uy-joy fondini ekspluatatsiya qilish vazifalari yuklatilgan bo'lib, shahar (hudud) kommunal xo'jaligi sohasini alohida tizimi sifatida boshqarish imkonini bermagan. Asosiy xarajatlarning byudjet tomonidan ajratilishi, tushum va xarajatlarning to'liq rejalashtirilishi, iqtisodiy manfaatdor bo'lish imkoniyati mavjud emasligi kommunal xo'jaligi tizimi korxonalarining samarali faoliyat ko'rsatishiga to'sqinlik qilgan.

1991-2000 yillarda qabul qilingan muhim me'yoriy-huquqiy hujjatlarni ko'rib chiqadigan bo'lsak, 1993-yil 7-maydagi "O'zbekiston Respublikasi davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 27-dekabrda qabul qilingan "Davlat uy-joy siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 25-aprelda qabul qilingan "Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida aholiga kommunal xizmat ko'rsatishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 211-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 30-iyulda qabul qilingan "Uy-joy-kommunal xizmatlarning o'z xarajatlarini o'zi qoplashiga bosqichma-bosqich o'tish munosabati bilan normativ hujjatlarni tasdiqlash haqida"gi 271-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 1-martda qabul qilingan Fuqarolik kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 3-noyabrda qabul qilingan 461-sonli "Aholiga kommunal xizmat ko'rsatish tizimida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish Konsepsiya to'g'risida"gi qarori bilan tasdiqlangan "Aholiga kommunal xizmat ko'rsatish tizimida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish Konsepsiyasi" hamda 1998-yil 24-dekabrda O'zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi qabul qilindi. Natijada, davlat uy-joy fondining asosiy qismi xususiylashtirildi. Jumladan:

- umumiy maydoni 57 mln. m² bo'lgan 990,6 ming kvartira shu kvartirada yashovchi fuqarolarga sotildi;

- umumiy maydoni 18,87 mln. m² bo'lgan 318,7 ming xonadon bepul xususiy mulk qilib berildi³;

- Uy-joy fondidan foydalanishni boshqarishning turli shakllari tashkil etilib, sinovdan o'tkazildi. Uy-joy mulkdorlari shirkatlari va o'zini o'zi boshqarish jamoatchilik organlari uy-joy egalari kengashlari shakllantirildi;

Darslik. Toshkent. 2012-y.

3 Yodgorov V.U., Butunov D.Ya. Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi.

Darslik. Toshkent. 2012-y.

- uy-joy fondini boshqarishning huquqiy asoslari shakllantirildi hamda respublikaning uy-joy siyosati belgilandi.

2001-2016 yillarda xususiy uy-joy fondlaridan foydalanish va kommunal xizmat ko'rsatish korxonalarining xususiy tizimini tashkil etish bo'ldi. Islohotlarni amalga oshirishning huquqiy asosi sifatida quyidagi hujjatlar qabul qilindi:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 17-apreldagi "Kommunal xizmat ko'rsatish sohasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning yangi bosqichi to'g'risida"gi PF-2832-son Farmoni;

- O'zbekiston Respublikasining "Aholiga kommunal xizmat ko'rsatishni takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2001-yil 18-apreldagi 178-son qarori;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 10-fevraldagi "Uy-joy mulkdorlari shirkatlari faoliyatini takomillashtirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3-sonli qarori;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 26-fevraldagi "Xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatlarining faoliyatini rivojlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-3038-sonli Farmoni;

- O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 22-fevraldagi «Xususiy uy-joy mulkdorlari shirkati to'g'risida»gi qonuni va boshqalar.

Mazkur bosqichda ko'p kvartirali uylarni boshqarish bo'yicha uy-joy mulkdorlari shirkatlari tashkil etildi va ular faoliyati ommalashtirishga hamda uy-joy fondini saqlash xarajatlari mulkdorlar tomonidan qoplanishining tashkiliy-huquqiy asoslari yaratildi. Natijada, 2006-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra respublikada uy-joy mulkdorlari shirkatlarining soni 2188 tani tashkil etgan bo'lsa, 2009-yil 1-yanvar holatiga ularning soni 4751 tani tashkil etdi⁴ (1-jadval).

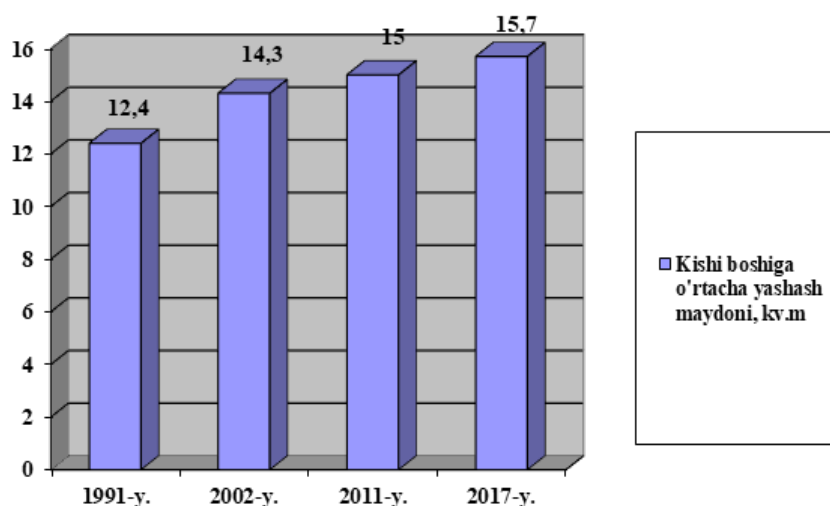
Shuningdek, sohada boshqaruvni tubdan yaxshilash, uy-joy mulkdorlari shirkatlari maqomini, ularning tashkiliy va moliyaviy mustaqilligini, faoliyatining samaradorligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Aholi turmush farovonligini oshirishning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida uy-joylarni qurish va foydalanishga topshirish ishlarining jadallashuvi natijasida yillar davomida umumiy uy-joy fondi hajmi va shinamligi oshib bormoqda. 1991-yilda kishi boshiga o'rtacha yashash maydoni 12,4 m² ni tashkil etgan bo'lsa, 2002-yilda 14,3 m² ni, 2009-yilda 14,7 m² ni, 2011-yilda 15 m² ni va nihoyat 2017-yilda 1991-yilga nisbatan 3,3 metr kvadratga oshib, 15,7 m² ni tashkil etdi⁵ (1-rasm).

1-rasm. O'zbekistonda kishi boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha yashash maydonining o'sish dinamikasi tahlili diagrammasi, (m²)

4 Yodgorov V.U., Butunov D.Ya. Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi. Darslik. Toshkent. 2012-y.

5 Rahimov Q.E. Uy-joy fondini boshqarish. Darslik. T.: TAQI, 2020-y. 234 bet.

1-jadval.

2009-yil 1-yanvar holatiga ko'ra ko'p qavatli uylarni UJMShlarga birlashtirish holati tahlili

№	Hududlar nomi	Mavjud ko'p qavatli uylar soni	Shu jumladan UJMShlar boshqaruvidagi uy-joylar soni	UJMSh soni	Jumladan						Bitta UJMSh boshqaruvidagi o'rtacha uylar soni	UJMShlar boshqaruvidagi barcha xonadonlar soni	jumladan bitta UJMSh boshqaruvidagi o'rtacha xonadonlar soni
					1 uyli UJMSh	2 uyli UJMSh	3 uyli UJMSh	4 uyli UJMSh	5 uyli UJMSh	6 uyli UJMSh va undan ortiq			
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	1025	990	110	8	5	3	7	6	81	9	23635	215
2	Andijon viloyati	1426	1182	143	15	10	12	6	17	83	8	34451	241
3	Buxoro viloyati	1257	1249	120	23	2	8	1	3	83	10	38723	323
4	Jizzax viloyati	1130	1130	103	3	5	12	4	12	67	11	20840	202
5	Qashqadaryo viloyati	1722	1516	121	0	2	5	19	62	33	13	31769	263
6	Navoiy viloyati	569	569	25	5	1	0	1	2	16	23	6644	266
7	Namangan viloyati	1008	960	217	48	29	17	31	55	37	4	30827	142
8	Samarqand viloyati	1459	1346	207	31	15	18	19	38	86	7	49369	238
9	Surxondaryo viloyati	998	998	79	0	1	0	15	21	42	13	19077	241
10	Sirdaryo viloyati	1192	1192	77	14	2	3	4	7	47	15	25332	329
11	Toshkent viloyati	4561	3847	516	176	37	17	33	27	226	7	125999	244
12	Farg'ona viloyati	2724	2714	648	319	89	64	50	41	85	4	89117	138
13	Xorazm viloyati	1047	1047	111	17	0	14	9	8	63	9	23180	209
14	Toshkent shahri	9061	9061	2274	841	284	269	258	266	356	4	423881	186
O'zbekiston Respublikasi		29179	27801	4751	1500	482	442	457	565	1305	6	942844	198

O‘zbekiston Respublikasi Uy-joy kodeksining 42-moddasida uy-joy maydonining ijtimoiy normasi belgilangan bo‘lib, unga ko‘ra “... bir kishi hisobiga o‘n olti kvadrat metr dan kam bo‘lmagan umumiy maydon hajmida, kreslo-aravachada harakatlanadigan nogironlar uchun esa – yigirma uch kvadrat metr dan kam bo‘lmagan hajmda belgilanadi⁶”. Demak, ikkinchi bosqich yakuniga kelib, respublikamizda kishi boshiga to‘g‘ri kelgan o‘rtacha yashash maydoni (15,7 m²) Uy-joy kodeksida belgilangan uy-joy maydonining ijtimoiy normasiga yaqinlashganligini ko‘rishimiz mumkin.

2017-yildan boshlangan davrda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi PF-5017-sonli Farmoniga muvofiq Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi faoliyati yo‘lga qo‘yilishi natijasida respublikamizda uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish sohasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirila boshlandi.

Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi tomonidan uy-joy kommunal sohada amalga oshirilayotgan ishlar holati o‘rganilganda, ko‘p kvartirali uylarni boshqarish sohasida ko‘plab muammolar yig‘ilib qolganligi, aksariyat shirkatlarning qarzga botganligi va ularning faoliyati qoniqarsizligi hamda uy-joy mulkdorlarining shirkatlar boshqaruvidan norozi ekanligi aniqlandi. Ko‘p kvartirali uylar boshqaruvidagi mavjud muammolarni aniqlash va to‘liq bartaraf etish, boshqaruv sifati va samaradorligini oshirish, sohagi islohotlarni tizimli amalga oshirish hamda tashkiliy-huquqiy asoslarni yaratish maqsadida bir qator me-yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan:

1. Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida 2019-yil 7-noyabrda O‘zbekiston Respublikasining “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish to‘g‘risida”gi O‘RQ-581-sonli Qonuni qabul qilindi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-yanvardagi “Toshkent shahrining uy-joy kommunal infratuzilmasini boshqarishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 5-sonli qaroriga asosan Toshkent shahrining Yunusobod va Chilonzor tumanlarida ko‘p kvartirali uy-joy fondini professional boshqaruv kompaniyalari tomonidan boshqarish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

3. Ko‘p kvartirali uylarni boshqarishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ko‘p kvartirali uylarni saqlash bilan bog‘liq xarajatlar bo‘yicha hisob-kitob ishlarini yuritishda ochiqlik va shaffoflikni ta‘minlash hamda aholiga yanada qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-yanvardagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida”gi 67-sonli qarori qabul qilindi.

4. Ko‘p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, boshqaruv organlarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash hamda ko‘p kvartirali uy-joylarning umumiy mol-mulkini saqlash, undan samarali foydalanish va uni ta‘mirlash, ularga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish ishlarining izchil amalga oshirilishini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi “Ko‘p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi

6 O‘zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi <https://lex.uz/docs/106136>

PQ-5152-sonli qarori qabul qilindi.

5. Respublikaning barcha hududlarida tadbirkorlikni rivojlantirish, ko‘p kvartirali uylarning yerto‘la qismlaridan foydalangan holda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun imkoniyatlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-oktabrdagi “Ko‘p kvartirali uyning yerto‘lasidan foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 648-sonli qarori qabul qilindi.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-yanvardagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish faoliyatini amalga oshirish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 3-son qarori va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Uchinchi bosqichda qabul qilingan me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning amaliyotga tadbiiq etilishi natijasida:

- ko‘p kvartirali uylarni boshqarishga shirkatlar bilan bir qatorda boshqaruvchi kompaniyalar keng jalb etildi (2-jadval);

- ko‘p kvartirali uylarni boshqarish qisman raqamlashtirilib, “Mening uyim” billing tizimi joriy etildi;

- ko‘p kvartirali uylardan, xususan uning yerto‘lalaridan samarali foydalanishning huquqiy asoslari yaratildi;

- ko‘p kvartirali uy-joylardan qonuniy foydalanish ustidan Uy-joy fondi inspeksiyasining doimiy nazorati o‘rnatildi;

- Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrining 15 ta hududida ko‘p kvartirali uy-joylar joylashgan yerlarni ochiq tanlov o‘tkazish yo‘li bilan boshqaruvchi tashkilotlarga biriktirish bo‘yicha loyiha amalga oshirildi va tahlil natijalariga ko‘ra mazkur loyiha doirasida 1 227 ta ko‘p kvartirali uylarda istiqomat qiluvchi aholining yashash sharoitlari yanada yaxshilandi;

- boshqaruvchi tashkilotlarning kredit qarzidorligi 2 baravarga qisqardi, 500 nafarga yaqin ish o‘rinlari yaratildi, ishchilar ish haqi hamda boshqaruvchi tashkilotlar daromadi 2 baravarga oshdi va boshqalar.

2-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, respublikamizda oxirgi yillarda qabul qilingan tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar natijasida 2022-yil 1-iyun holatiga ko‘ra respublikamizda Professional boshqaruv tashkilotlari soni 515 taga yetgan, shu bilan birga, shirkatlar soni kamayib 1380 taga tushgan. Ahamiyatli tomoni shundaki, professional boshqaruv kompaniyalari keng jalb etilgan hududlarda, ya‘ni samarasiz faoliyat yuritayotgan shirkatlar boshqaruvidagi ko‘p kvartirali uylar boshqaruv kompaniyalar boshqaruviga o‘tkazilishi va tizimli ishlar amalga oshirilishi natijasida Toshkent shahri, Farg‘ona viloyati, Jizzax viloyati va boshqa bir necha hududlarda “og‘ir” toifali shirkatlar mavjud emas.

2022-yil 1-iyun holatiga ko‘ra ko‘p qavatli uylarni boshqaruvchi tashkilotlarga birlashtirish va shirkatlarning holati tahlili⁷

τ/r	Hudud nomi	Professional boshqaruv tashkilotlari soni	UJMSHlar soni	Shundan shirkatlar toifalari bo‘yicha						Xonadon soni
				Yaxshi		O‘rta		Og‘ir		
				Shirkat soni	uy-lari soni	Shirkat soni	uy-lari soni	Shirkat soni	uy-lari soni	
Respublika bo‘yicha jami		515	1 380	620	3 867	481	3 571	279	2 179	1 334 390
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	13	4	34	47	443	17	202	202	39022
2	Andijon viloyati	18	4	17	51	371	33	227	227	50 280
3	Buxoro viloyati	19	27	570	15	207	8	162	162	63 206
4	Jizzax viloyati	27	2	27	0	0	0	0	0	40 329
5	Qashqadaryo viloyati	41	13	163	14	367	7	148	148	53 552
6	Navoiy viloyati	29	31	439	5	220	0	0	0	73 550
7	Namangan viloyati	22	174	392	74	244	119	63	63	48 120
8	Samarqand viloyati	2	100	987	14	122	64	797	797	71 818
9	Sirdaryo viloyati	30	0	0	0	0	0	0	0	35 993
10	Surxondaryo viloyati	32	0	0	0	0	0	0	0	37 733
11	Toshkent viloyati	58	17	222	45	537	24	414	414	160 383
12	Farg‘ona viloyati	31	34	358	60	615	0	0	0	117 389
13	Xorazm viloyati	22	4	67	5	40	7	166	166	33 783
14	Toshkent shahar	171	210	591	151	405	0	0	0	509 232

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-fevraldagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarishni takomillashtirish va kommunal xizmatlar ko‘rsatishni yanada yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 47-son qarori qabul qilindi. Qarorning ilovalariga muvofiq “O‘zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligining Uy-joy kommunal xo‘jaligini rivojlantirish jamg‘armasi maxsus hisobvarag‘i mablag‘larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizom”, “Ijtimoiy himoya yagona reestri” axborot tizimiga kiritilgan ijtimoiy himoyaga muhtoj ko‘p kvartirali uylardagi mulkdorlarga majburiy badalni to‘lash uchun subsidiya ajratish tartibi to‘g‘risidagi nizom”, “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish organlarining elektron reestri hamda reytingini shakllantirish va yuritish tartibi to‘g‘risidagi nizom”, “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish uchun boshqaruvchi tashkilotni yoki boshqaruvchini tanlash bo‘yicha ochiq tanlov o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizom”lar tasdiqlandi. Natijada,

7 [O‘zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan](#)

Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligining Uy-joy kommunal xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasida ko'p kvartirali uylarni mukammal va joriy ta'mirlash ishlarini moliyalashtirish uchun maxsus hisobvaraqa mablag'larini shakllantirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj ko'p kvartirali uylardagi turar joylarning mulkdorlariga majburiy badalni to'lash uchun subsidiya ajratish, ko'p kvartirali uylarni boshqarish organlarining elektron reestri hamda reytingini shakllantirish va yuritish, ko'p kvartirali uylarni boshqarish uchun boshqaruvchi tashkilot yoki boshqaruvchini tanlash bo'yicha ochiq tanlov o'tkazishning tashkiliy-huquqiy asoslari yaratildi.

Uy-joy sohasidagi qonunchilikning muhim asosi sifatida 1999-yil 1-apreldan amaliyotga joriy etilgan O'zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi 141 moddadan iborat bo'lib, uy-joy to'g'risidagi qonunchilikning asosini tashkil etadi. Mazkur Kodeksga amalga oshirilayotgan o'zgarishlardan kelib chiqqan holda qonun hujjatlari orqali o'zgartirishlar kiritib kelingan. Ushbu kodeksni yanada takomillashtirish borasida mas'ul organlar tomonidan tegishli ishlar amalga oshirilmoqda.

Kodeks (lotincha codex) ijtimoiy munosabatlarning muayyan bir turdagi sohasini tartibga soluvchi sistemalashtirilgan yagona qonun hujjati hisoblanadi.

Mazkur qonun hujjati barcha uchun tushunarli, sodda tilda yozilgan bo'lishi va unda amalda keng qo'llanilayotgan terminlardan foydalanilishi hamda uy-joy sohasida amalda bo'lgan qonunchilikni ifodalashi maqsadga muvofiqdir.

Shu ma'noda, Kodeksga kiritilishi mumkin bo'lgan bir necha o'zgartirishlar to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, birinchi navbatda "kooperativ", "arenda", "munitsipal" iboralari bugungi kunda amalda foydalanilmayotganligini ko'rishimiz mumkin. Kodeksda "arenda" so'zi 121 marta qo'llanilgan, O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi "Ko'p kvartirali uylarni boshqarish to'g'risida"gi O'RQ-581-son qonunida mazkur atama umuman ishlatilmagan, bundan tashqari, "kooperativ", "munitsipal" so'zlari ham ishlatilmagan. Shuningdek, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (1-jild: A-beshbalik/Tahrir hay'ati: M.Aminov, X.Bobojev va boshqalar. – Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000.-736 b.)da "arenda" so'ziga izoh berilmagan.

Kodeksning 128-moddasida uy-joy mulkdorlari shirkati ta'rifi, tashkiliy shakli va faoliyati asoslari keltirilgan, lekin bugungi kunda ko'p kvartirali uylar boshqaruviga keng jalb etilgan boshqaruvchi kompaniyalar haqida ma'lumot berilmagan.

O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kodeksi 24 yil avval qabul qilinganligi, o'tgan davr mobaynida ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa sohalarda ko'plab o'zgarishlar bo'lganligi va yangi me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinganligini inobatga olgan holda Kodeksni bugungi barcha foydalanuvchilar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash maqsadida yuqorida qayd etilgan atamalarni qayta ko'rib chiqish va tahrirlash maqsadga muvofiq. Masalan, "arenda" so'zlari o'rniga "ijara" so'zlarini kiritish, birgalikda qo'llanilgan hollarda "arenda" so'zini tushirib qoldirish taklif etiladi.

Shuningdek, Kodeksning 128-moddasidan keyin boshqaruvchi tashkilot

(boshqaruvchi kompaniya) ta’rifi, tashkiliy shakli va faoliyati asoslarini kiritish maqsadga muvofiq.

Xulosa va tavsiyalar. Maqolada so‘z yuritilgan qonun va me’yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi natijasida quyidagilarga erishildi:

- ko‘p kvartirali uylarni boshqarish usullari va prinsiplari, ko‘p kvartirali uy boshqaruvi ishtirokchilarining vakolatlari, huquq va majburiyatlari aniq belgilandi;

- ko‘p kvartirali uylarni boshqarish tizimi shaffofligini ta’minlashga qaratilgan «Obod uy» elektron dasturi ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi;

- xorijiy tajribalar asosida boshqaruv kompaniyalarini ko‘p kvartirali uylar boshqaruviga jalb etishning me’yoriy-huquqiy asoslari yaratildi;

- boshqaruv kompaniyalarida 24 soat mobaynida faoliyat yuritadigan dispetcherlik va avariya vaziyatlarini bartaraf etish xizmatlari yo‘lga qo‘yildi;

- Uy-joy fondi inspeksiyasi tomonidan ko‘p kvartirali uylardan foydalanish holati o‘rganilishi va aniqlangan kamchiliklar bo‘yicha tegishli choralar ko‘rilishi yo‘lga qo‘yildi;

- ko‘p kvartirali uylarni billing tizimi orqali boshqarish yo‘lga qo‘yilmoqda;

- ko‘p kvartirali uylarni mukammal va joriy ta’mirlash ishlarini amalga oshirishning moliyaviy manbalari aniq belgilandi;

- ijtimoiy himoyaga muhtoj ko‘p kvartirali uylardagi mulkdorlarga majburiy badalni to‘lash uchun subsidiya ajratish tartibi joriy etildi;

- boshqaruvchi tashkilotlar va mulkdorlar o‘rtasida axborot almashish samaradorligini oshirish mexanizmlari takomillashtirildi.

Maqolada o‘rganilgan me’yoriy huquqiy hujjatlar uy-joy fondini professional boshqarishning me’yoriy-huquqiy va tashkiliy asoslarini tashkil etib, ularning amaliyotda to‘la-to‘kis qo‘llanilishi natijasida ko‘p kvartirali uylarni boshqarish tizimi samaradorligiga erishish mumkin. Shu bilan birga, Uy-joy kodeksining maqolada tahlil qilingan tegishli moddalariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 1993-yil 7-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to‘g‘risida”gi qonuni

2. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish to‘g‘risida”gi O‘RQ-581-sonli Qonuni

3. O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 27-dekabrda “Davlat uy-joy siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi qonuni

4. O‘zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi 1998-yil 24-dekabr

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1993-yil 15-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasida Kommunal xizmat ko‘rsatishni boshqarishni takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-617-son Farmoni

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 19-dekabrda «Kommunal xizmatni boshqarish tizimini yanada isloh qilish to‘g‘risida»gi PF-2791-sonli Farmoni

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-aprelda “Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish tizimini boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 5017-sonli Farmoni

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyunda “Ko‘p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-5152-sonli qarori

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993-yil 22-iyunda “O‘zbekiston Respublikasi Kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 371-son qarori

10. O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 30-iyunda “Uy-joy-kommunal xizmatlarning o‘z xarajatlarini o‘zi qoplashiga bosqichma-bosqich o‘tish munosabati bilan normativ hujjatlarni tasdiqlash haqida”gi 271-sonli qarori

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 25-aprelda “Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida aholiga kommunal xizmat ko‘rsatishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 211-sonli qarori

12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 2-iyunda “O‘zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi, Ko‘pxonadonli uy-joy fondidan foydalanishni nazorat qilish inspeksiyasi hamda “Kommunxizmat” agentligi to‘g‘risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida”gi 340-sonli qarori

13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-yanvarda “Toshkent shahrining uy-joy kommunal infratuzilmasini boshqarishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 5-sonli qarori

14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-yanvarda “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida”gi 67-sonli qarori

15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 7-fevralda “Toshkent shahrining Yakkasaroy tumani, Jizzax va Marg‘ilon shaharlarida O‘zbekiston Respublikasining “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish to‘g‘risida”gi qonuni normalarini aprobatsiya qilish yuzasidan huquqiy eksperiment o‘tkazish to‘g‘risida”gi 64-sonli qarori

16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-oktabrda “Ko‘p kvartirali uyning yerto‘lasidan foydalanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi

648-sonli qarori

18 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-yanvardagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish faoliyatini amalga oshirish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 3-son qarori

19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-fevraldagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarishni takomillashtirish va kommunal xizmatlar ko‘rsatishni yanada yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 47-son qarori

20. Yodgorov V.U., Butunov D.Ya. Uy-joy kommunal xo‘jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi. Darslik. Toshkent. 2012-y.

21. Rahimov Q.E. Uy-joy fondini boshqarish. Darslik. T.: TAQI, 2020-y. 234 bet.

22. <https://lex.uz>

23. <http://kommunal.uz>

RAQAMLI IQTISODIYOTNING KORXONA BOSHQARUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI

Dots.v.b., p.f.n. Saidaxmedova Dilafuz Saidbaxromovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'рни va raqamli texnologiyalarning korxonada boshqaruv faoliyatiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada raqamli korxonada modeli tavsiya qilingan.

Kalit so'zlar. Raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, tadbirkorlik faoliyati, elektron tijorat, raqamli transformatsiya, raqamli korxonada.

Аннотация. В данной статье анализируется роль цифровой экономики в экономике страны и влияние цифровых технологий на управленческую деятельность предприятия. Также, в статье рекомендуется модель цифрового предприятия.

Ключевые слова. Цифровая экономика, цифровые технологии, предпринимательство, электронная коммерция, цифровая трансформация, цифровое предприятие.

Annotation. This article analyzes the role of the digital economy in the country's economy and the impact of digital technologies on the management activities of the enterprise. The article also recommends a digital enterprise model.

Keywords. Digital economy, digital technologies, entrepreneurship, e-commerce, digital transformation, digital enterprise.

Jahonda shiddat bilan rivojlanayotgan raqamli texnologiyalar mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati, iqtisodiy siyosati va davlat boshqaruvi tuzilishini sifat hamda texnologik jihatdan tubdan o'zgarishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, turli mamlakatlarning iqtisodiy-ijtimoiy hayotida raqamli texnologiyalarning tatbiq etish sur'atlarining turlichaligi, ular o'rtasidagi rivojlanish tafovutlarining yanada kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunga kelib, dunyoda «raqamli iqtisodiyot»ning o'sish sur'atlari deyarli 15,5 foizni tashkil etmoqda.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, 2022 yil yakuniga kelib, global YaIMning chorak qismi raqamli sohada bo'lishi taxmin qilinmoqda. Bunday haroida O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishini raqamli iqtisodiyotsiz tasavvur qilish qiyin. Lekin, xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish indeksi bo'yicha O'zbekiston 170 dan ortiq davlat ichida 103-o'rinni egallab turganini inobatga olsak, hali mamlakatimizda bu sohada o'z yechimini kutayotgan masalalar va hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalar ko'pligini ko'rsatadi.

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida 2020-yilga "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nom berish taklifi, tom ma'noda O'zbekiston hayotida global

taraqqiyotga hamohang ravishda tarixiy burilish davri boshlanganligini tasdiqlaydi. Shu munosabat bilan bugungi kunda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning ayrim elementlari muvaffaqiyat bilan faoliyat ko'rsatmoqda. Jumladan, hujjatlar va kommunikatsiyalarni ommaviy ravishda raqamli vositalarga o'tkazish, elektron tijoratni rivojlantirish, bank tizimini bosqichma-bosqich transformatsiya qilish, elektron imzoga ruxsat berish, shuningdek, fuqarolarning davlat bilan muloqot qilishini ham elektron platformalarga o'tkazish kabilar jadal amalga oshirilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot odatda, raqamli hisoblash texnologiyalari va IT asosida amalga oshiriladigan infratuzilma hamda aloqa tizimi bo'lib, barcha iqtisodiy jarayonlarni qamrab oladi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi axborot kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish darajasi bilan to'g'ridan to'g'ri bog'liq bo'lib, quyidagi mezonlar asosida belgilanadi:

- raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi;
- axborot kommunikatsiya texnologiyalari tarmog'iga kiritilgan investitsiyalar hajmi;
- elektron tijoratning rivojlanganligi;
- mamlakat xududining internet bilan ta'minlanish darajasi, aholining undan foydalanish qulayligi va internetning tezligi;
- tashkilotlarda AKT sohasi bo'yicha yetuk mutaxassislar bilan ta'minlanganligi va shu kabilar.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish O'zbekiston uchun nafaqat vaqtni tejash, balki ishlab chiqarish intensivligi va samaradorligini oshirish uchun ham zarur. Qolaversa, raqamli iqtisodiyot xufyona iqtisodiyot darajasini va ma'muriy buyruqbozlikni pasaytirib, tadbirkorlik sub'yektlari uchun katta qulayliklar yaratadi. O'z navbatida bu bandlik sektoriga ham ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, kelajakda quyidagi kasblar paydo bo'lishi mumkinligi, tadbirkorlik faoliyatining yangi ko'rinishlarini paydo bo'lishiga, raqamli transformatsiyaning jadallashuviga olib keladi:

- shaxsiy marka menejeri;
- virtual advokat;
- hokimiyat vakillari bilan muloqot platformasining moderatori;
- infostilchi;
- raqamli lingvist;
- muddatli broker;
- interfeys uslubchisi kabilar.

Shu o'rinda aytish joizki, hozirgi kunda "raqamli iqtisodiyot" atamasi bilan bir qatorda lug'atimizda «raqamli transformatsiya» atamasi ham tez-tez qo'llanilmoqda.

Raqamli transformatsiya (digital transformation) jarayoni deb, raqamli texnologiyalarni mavjud biznes-modellarni mukammallashtirish uchun ishlatishga hamda uning vositasida faoliyat samaradorligini oshirishga aytiladi.

Bu jarayon doimiy asosda innovasion texnologiyalarni tadbiriq qilishni ko'zda tutib, butun iqtisodiyotning to'laqonli raqamli transformatsiyasiga olib keladi .

Raqamli transformatsiya keng ma'noda raqamli texnologiyalardan foydalanishish asosida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning sifat jihatidan yangi darajasiga o'tish jarayoni sifatida talqin etiladi. Ya'ni, sodda qilib aytganda, raqamli transformatsiya bu korxonona yoki tadbirkorlik faoliyatining hozirgi holatidan "moslashuvchan" holatga o'tish jarayonidir. Raqamli transformatsiya ob'yektlari sifatida raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida yaratilgan mahsulotlar, raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq jarayonlar, faoliyati raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan odamlar va tizimlar alohida ajralib turadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxononalarining butun ish siklini qayta ko'rib chiqish zarurati tug'iladi, jumladan, biznes jarayonlarini raqamlashtirish, platforma yechimlariga o'tish, sun'iy intellektni joriy etish va shu kabi o'zgarishlar korxonona rahbari oldiga jiddiy vazifalar qo'yadi. Hoh u davlat korxononasi bo'lsin, hoh xususiy tadbirkorlik faoliyati bo'lsin, raqamlashtirish sharoitida o'z faoliyatini davom ettirishi va rivojlanishi uchun, boshqaruv faoliyatida raqamli transformatsiyalashuvni bosqichma bosqich amalga oshirishi zarur bo'ladi.

Bugungi kunda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin kirib kelishi natijasida biznes sohasida raqobat muhitining kuchayishiga olib kelmoqda va jamiyatlarning yangi boshqaruv texnologiyalari va platformalarini yaratishiga turtki bo'lmoqda. Davlat va jamiyat hayot tarziga raqamli texnologiyalarning kirib kelishi natijasida, korxonona boshqaruvida yuzaga keladigan o'zgarishlar quyidagi yo'nalishlarda bo'lishi mumkin (1-rasm):

1. Iqtisodiy makromuhitning o'zgarishi. Daromad topishning yangi manbalarini paydo bo'lishi va iste'molchilar pozitsiyasining o'zgarishi natijasida, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sishi kuzatiladi va shu vaqtning o'zida, sanoatda bir qator qisqartirishlar yuzaga keladi.

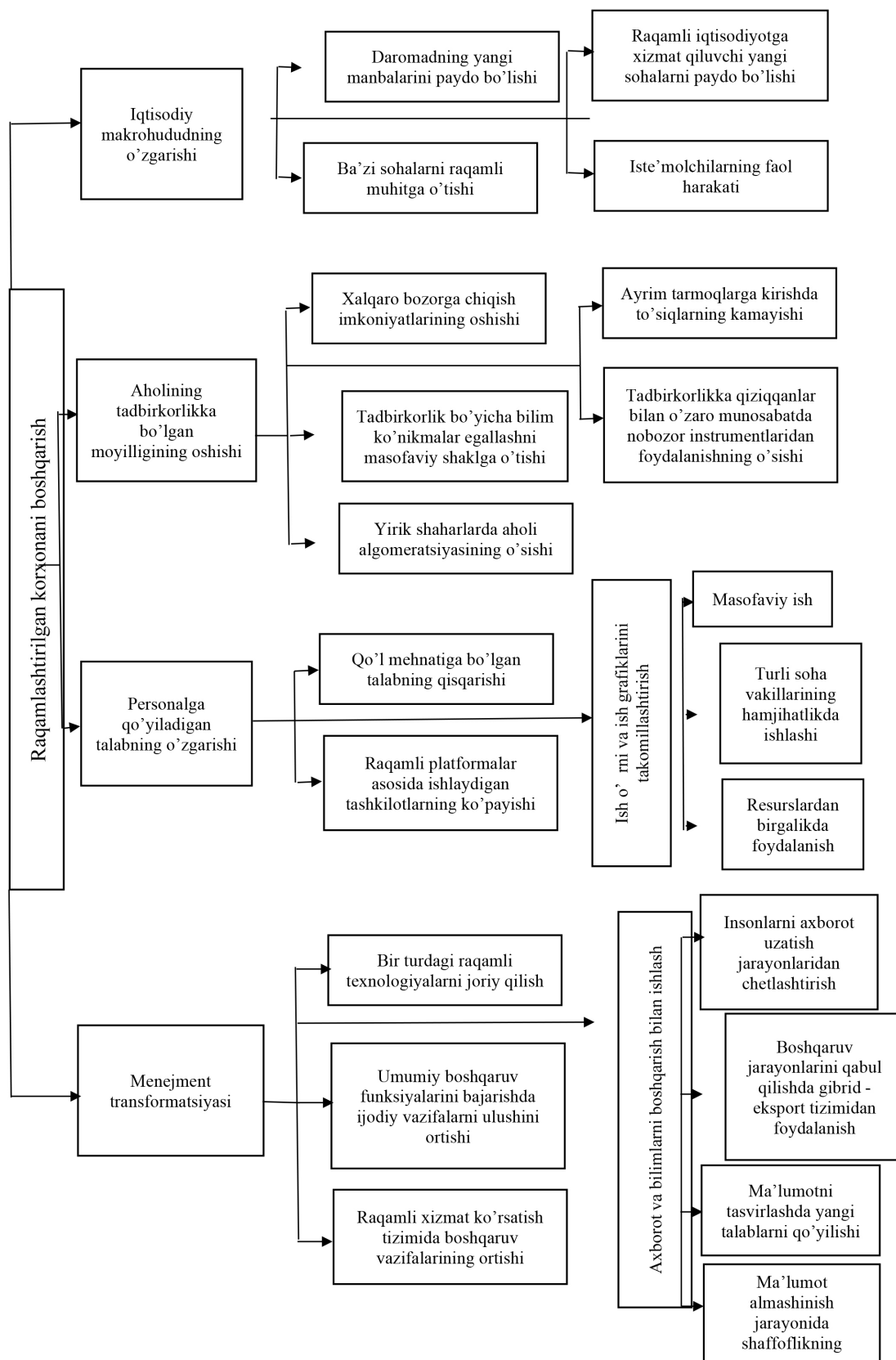
2. Aholining tadbirkorlikka moyilligini ortib borishi. Bozorlarga kirish uchun to'siqlarni kamayishi tufayli, aholining tadbirkorlikka moyilligi ortib boradi, masofaviy ta'lim olish imkoniyatining ortadi, tashqi muhit bilan o'zaro aloqalarning yangi vositalari paydo bo'ladi, bu o'z navbatida, shaharlarda raqamli korxononalarining ko'payishiga olib keladi.

3. Personalga qo'yiladigan talabning o'zgarishi. Xodimlar bilan ishlash tamoyillari va usullari ham o'zgarib boradi, ya'ni, xodimlarning axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarga, ish joyiga qo'yiladigan talablar ham murakkablashib boradi.

4. Menejment transformatsiyasi. Raqamli biznesning boshqaruv jihatlarini, ya'ni menejerlar ishi tarkibidagi o'zgarishlarni, ayniqsa, korxonona transformatsiyasi jarayonida menejerning axborot bilan ishlashiga nisbatan qat'iy talablar qo'yiladi.

Raqamli korxonalar modeli

1-rasm

Umuman olganda, raqamli korxonalar modeli barcha klassik tashkiliy postulatlariga asoslanadi, ammo shu bilan birga tizimning ayrim ob'ektlarini o'zgartirishga ehtiyoj tug'iladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv ob'ektining uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun asosiy biznes jarayonlarini bir xil raqamlashtirishga erishish zarur. Raqamli muhitda boshqaruv funksiyalarining takomillashishi natijasida boshqaruv yuki ham ortadi. Chunki, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish jarayonida asosiy boshqaruv funksiyalarini ham yarim avtomatik tizimlarga joriy etish holati yuz beradi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyati sub'yektlarining raqamli texnologiyalar bo'yicha yuqori ko'nikmalarga ega bo'lishi va uni amaliyotda tadbiriq eta olishlari muhim o'rin tutadi. Bu o'z navbatida, korxonalar menejmenti tizimida ishbilarmon doira vakillarini yangi sharoitlarga moslashtirishda innovatsion yechimlar, ko'plab ilmiy va va uslubiy yondashuvlar ishlab chiqishlarini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. SH.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi 2020-yil 24 yanvar
2. S.S.Gulyamov, R.H.Ayupov. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. T.: TMI, Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2020, 510 b.
3. Saidaxmedova D.S. O'zbekistonda startaplarni rivojlantirish istiqbollari. «ToshDTU xabarlarini», №3, 2018 y, 229-235 b.

**INNOVATION RIVOJLANISH SHAROITIDA SANOAT
KORXONALARINING IQTISODIY SALOHİYATINI BOSHQARISH.**

Norboyeva D.D,

Jizzax Politexnika instituti.

Iqtisodiyot va menejment

kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion rivojlanish asrida korxonalarining ishbilarmonlik faoliyatini boshqarishning nazariy jihatlarini har tomonlama o'rganish va tahlil qilish, ularning asosiy kamchiliklari va farqlarini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: korxonalar, boshqaruv, innovatsion rivojlanish, milliy iqtisodiyot.

**ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО
РАЗВИТИЯ**

УПРАВЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫМ ОРГАНОМ ПРЕДПРИЯТИЙ.

Норбоева Д.Д.,

Джизакский политехнический институт.

Экономика и управление

ассистент кафедры

Аннотация: В данной статье представлено комплексное исследование и анализ теоретических аспектов управления бизнесом предприятий в эпоху инновационного развития, их основных недостатков и отличий.

Ключевые слова: предприятия, управление, инновационное развитие, национальная экономика.

**MANAGING THE ECONOMIC POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTER-
PRISES IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT**

Norboyeva D.D,

Jizzax Politexnika instituti.

Iqtisodiyot va menejment

kafedrası assistenti

Abstract: In this article, there is a comprehensive study and analysis of theoretical

aspects of business management of enterprises in the age of innovative development, revealing their main shortcomings and differences.

Keywords: enterprise, management, innovative development, national economy.

Jizzax viloyati hududida joylashgan sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarish va takomillashtirish uchun hududda fond bozorini rivojlantirish, foydali tashqi aloqalarni yo'lga qo'yish va boshqalarni amalga oshirilishi davlat iqtisodiy-siyosatining hozirgi davrdagi dolzarb masalasi hisoblanadi.

Innovatsion rivojlanish sharoitida innovatsiyalarning ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik samaradorlikni oshirish va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashdagi ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Boshqaruv mexanizm elementlari tarkibidagi asoslaridan biri tashkiliy munosabat hisoblanadi. Uni amalga oshirish natijasida mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, barcha turdagi korxonalarni boshqarish imkoniyatlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- Mahsulot sifatini oshirish va ixtisoslashtirishni kengaytirish;
- Innovatsiyalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish;
- Talab va taklif qonunlaridan kelib chiqqan holda, mahsulotga bo'lgan talabni kuchaytirish;
- Ishlab chiqarish quvvatlarini va jarayonlarini optimallashtirish;
- Korxonalarda ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish.

Milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlanishini ta'minlab bera oladigan davlat siyosatini amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi uchun ancha murakkab, ayni vaqtda dolzarb va yechilishi muqarrar bo'lgan vazifalardan hisoblanadi. Agar an'anaviy ilmiy-texnik siyosati bozor iqtisodiyoti sharoitida yangi bilimlarni va ilimlarni talab etibgina qolmasdan asosan yangi bilimlarni yaratishga va ulardan amaliyotda qisman foydalanishga qaratiladigan bo'lsa, aksincha innovatsion siyosatda esa, nisbatan mukammalroq yondashuv nazarda tutiladi, bunda bilimlarni yaratish bilan teng ravishda, ulardan amaliy foydalanishga ko'proq e'tibor qaratiladi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida sanoatni rivojlantirish birinchi navbatda, taraqqiyotning xomashyo yo'nalishidan innovatsiya yo'nalishiga o'tishi natijada butun iqtisodiyotda strategik muhim o'zgarishlarni amalga oshirilishi bilan bog'liq. Bunda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish ya'ni zamonaviylashtirish, kooperatsiya aloqalarini kengaytirish, mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish, mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga ichki talabni rag'batlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim. Bugungi kunda milliy sanoatning tovarlar va xizmatlar jahon bozoridagi qat'iy raqobatga qo'shilishida ularning ilmiy-texnikaviy salohiyatini aks ettiruvchi innovatsiyalarning ahamiyati beqiyos.

- ishlab chiqarishni boshqarish
- moliyani boshqarish
- innovatsiyalar tizimini boshqarish

Iqtisodiy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida ko'pchilik olimlar asosiy e'tiborni biznes faoliyatini boshqarishning ikkita asosiy jihatlariga qaratishi aniqlanadi:

- ijtimoiy-iqtisodiy boshqarish
- iqtisodiy faoliyat samaradorligini boshqarish.

Tadbirkorlik faoliyatini boshqarishning har bir yo'nalishi tegishli yuritish usullari bilan tavsiflanishi aniqlandi. Korxonani innovatsion texnologiyalar sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy boshqarish usullari qatoriga quyidagilar kiradi:

- xodimlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish;
- ijtimoiy tartibga solish;
- iqtisodiy hisob-kitob;
- balans usuli;
- moliyalashtirish usuli;
- narxlarni tartibga solish;
- qarz berish.

Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini boshqarishni baholash reyting mezonlari

1-jadval

Reyting mezonlari	Ballar
1. Innovatsion muhit	0-30
Innovatsion korxonona	0-10
Innovatsion salohiyat	0-10
Korxonaning raqobatbardoshlik darajasi	0-5
Ishlab chiqarish darajasi	0-5
2. Ishchi xodimlar uchun ajratilgan kapital	0-15
Korxonada band bo'lgan ishchilar soni	0-5
Ishchi xodimlarni mehnat salohiyati	0-5
Ilmiy tadqiqot va ishlanmalarni bajaragan xodimlar soni	0-5
3. Innovatsion faoliyat natijadorligi	0-20
Ilmiy ishlanma va takliflarni bajaradigan xodimlar soni	0-5

Ilmiy tadqiqot va ishlanmalar soni	0-5
Ilmiy tadqiqot va ishlanmalarni bajargan sanoat korxonalar soni	0-5
Sanoat korxonalari bo'yicha joriy qilingan texnologik innovatsiyalar soni	0-5
4. Innovatsion faoliyat uchun sarflangan mablag'lar	0-15
Ilmiy ishlanma va takliflar uchun xarajatlar	0-5
Marketing va tashkiliy innovatsiyalarga xarajatlar	0-5
Texnika-texnologiyalar uchun innovatsiyalarga xarajatlar	0-5
5. Korxonaning iqtisodiy rivojlanish holati	0-20
Innovatsion faol korxonalarining ulushi	0-5
Korxonaning rentabellik darajasi	0-5
Korxonaning mehnat unumdorligi darajasi	0-5
Korxonaning yalpi sanoat mahsulotlaridagi ulushi	0-5
Jami	100
Reyting mezonlari	Ballar

Innovatsion texnologiyalar va raqamlashtirish davrida ilmiy olimlar korxonalarining ishbilarmonlik faoliyatini boshqarish bo'yicha qarashlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan ajralib turadilar, chunki ular uning faqat ikkita asosiy jihatini ajratib aytishadi: ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruv va iqtisodiy faoliyat samaradorligini boshqarish usullari. Shuning uchun innovatsion rivojlanish asrida korxonalar ishbilarmonlik faoliyati darajasiga ta'sir etuvchi omillarni samarali baholay olishmaydi va korxonalar rahbarlari sifatli boshqaruv qarorlarini qabul qila olmaydi.

Korxonalar istiqbolini belgilashda o'zgarib borayotgan iqtisodiy ijtimoiy muhit talablariga moslashish kunsayin tadbirkorlik ilmining asosiy amaliy muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Istiqbolli o'zgarishlarning imkon boricha yuqori aniqlikda sezib olish, raqobat kurashida samarali usullardan va shakllardan foydalanish borasidagi nazariy izlanishlar tez orada rivojlanayotgan korxonalarining amaliy tajribasiga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vcherashniy R., Suxarev O. Innovatsii — instrument ekonomicheskogo, razvitiya // Investitsii v Rossii. 2006. № 10. S.28.
2. Voronin S.A. Nalogooblojenie kak instrument stimulirovaniya innovatsiy. // «Obshchestvennie nauki v Uzbekistane», №1, 2009g., s.29-34.
3. Innovatsiya — dvijushaya sila kitayskogo obshestva v sovremennuyu epoxu. // Ekonomist. № 4. 2008 g. S. 6. www.openscience.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>
5. To'xtayev Zayniddin Egamnazar o'gli. Шаги по повышению инвестиционной активности «Экономика и социум» №5(96)-1 2022 www.iupr.ru 691-695

САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА РИСКЛАРНИ БОШҚАРИШ

Ўринбоев Д.

Жиззах политехника институти

«Иқтисодиёт ва менежмент»

Кафедраси ассистенти

Annotatsiya Risklarни бошқариш ноқулай вазиятларнинг юзага келишини башорат қилиш ва улардан кейин салбий оқибатларнинг олдини олиш чораларини кўришдан иборат.

Kalit so'zlar. Корхонадаги риск, рискларни аниқлаш, бошқариш стратегияси, ўз активлар, қарз маблағлари.

**УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Ўринбоев Д.

Джизакский политехнический институт

Экономика и управление

ассистент кафедры

Аннотация: Управление рисками заключается в прогнозировании возникновения неблагоприятных ситуаций и принятии мер по предотвращению негативных последствий после них.

Ключевые слова: Риск на предприятии, идентификация рисков, стратегия управления, собственные активы, заемные средства.

RISK MANAGEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Ўринбоев Д.

assistant of the department of

Economy and Management,

Jizzakh Polytechnic Institute

Abstract: Risk management consists in predicting the occurrence of unfavorable situations and taking measures to prevent negative consequences after them.

Key words. Risk in the enterprise, identification of risks, management strategy, own assets, debt funds.

Корхоналар турли микёсда, турларда ва турли шароитларда фаолият юритадилар, шунинг учун ҳам ижобий, ҳам салбий оқибатларга олиб келадиган

рискли вазиятлар ва эҳтимолий ҳодисаларнинг бошланиши учун шунчалик турли сабаблар мавжуд. Корхонадаги риск доимо барқарор бозор муносабатларини амалга ошириш шарти билан бизнес юритиш билан боғлиқ бўлиб, у корхонанинг молиявий натижаларининг ҳажми ва ўзгарувчанлигига таъсир қилади, ўз активларива қарз маблағлари нисбатини белгилайди [1].

Рискларни бошқариш ноқулай вазиятларнинг юзага келишини башорат қилиш ва улардан кейин салбий оқибатларнинг олдини олиш чораларини кўришдан иборат. Йўқотишлар ва зарарлар ҳар хил шакл ва миқёсда, турли вақтларда, энг хилма-хил шароитларда, тадбиркорлик фаолиятининг мумкин бўлган салбий оқибатларини билмаслик ёки эътиборсизлик бўлган деярли ҳамма жойда намоён бўлиши мумкин. Ушбу фактни билиш тадбиркорлик рискларини оқилона ва тизимли таҳлил қилишга, уларни бошқариш усулларини ишлаб чиқиш учун рискларни мустақил таснифлаш ва баҳолаш учун зарур услубий имкониятларни яратишга, умуман корхонанинг иқтисодий фаолияти самарадорлиги ва рентабеллигини оширишга ёрдам беради [2].

Рискларни бошқаришга замонавий ёндашувнинг асосий мақсади рискни минимал даражага тушириш эмас, балки унинг миқдорий ва сифат параметрларини оптималлаштириш, шунингдек, унинг ҳажмини аниқлаш контекстида режалаштириш воситаларидан фойдаланиш имкониятидир. Шу муносабат билан айтишимиз мумкинки, рискларни бошқаришни оптималлаштиришнинг самарали механизмини ишлаб чиқиш зарурати замонавий шароитларда долзарб ва аҳамиятли бўлиббормоқда.

Рискларни бошқариш жараёни, замонавий рискларни бошқариш ёндашувлари нуқтаи назаридан, корхонадаги риск миқдорини оптималлаштириш бўйича кетма-кет ҳаракатларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлган бир қатор босқичларга бўлиниши мумкин.

Фикримизча, рискларни бошқариш тизимини шакллантириш шароитида корхонада рискларни бошқаришнинг қуйидаги асосий босқичларини ажратиш мумкин.

1. Мақсадни белгилаш ва ўрганилаётган объектнинг ташкилий тузилмасида рискларни бошқариш ўрнини аниқлаш.

Биринчи босқич рискларни бошқариш контекстида асосий мақсадларни белгилаш, мавжуд инфратузилма ресурсларини ҳисобга олган ҳолда рискларни бошқариш тизимини ишлаб чиқишда корхонанинг имкониятлари ва эҳтиёжларини аниқлаш билан тавсифланади. Амалда, биринчи босқич компаниянинг ташкилий тузилмасида рискларни бошқаришнинг институционал консолидацияси билан тавсифланади,

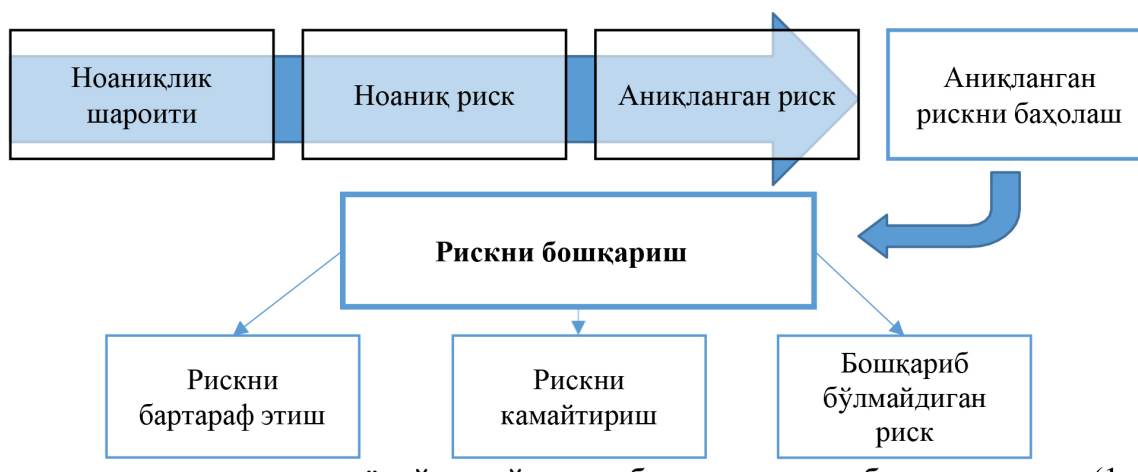
2. Корхонадаги рискларни аниқлаш ва иқтисодий-статистик таҳлил қилиш

Ушбу босқичнинг функционал аҳамияти ҳаётийлик циклининг маълум бир босқичида маълум бир корхонага хос бўлган рисклар тўғрисида зарур

маълумотларни қидириш ва қайта ишлаш билан боғлиқ. Таърифланган босқич қўшимча равишда иккита сегментга тузилиши мумкин:

- умумий қабул қилинган ва ўзининг меъёрий таснифига мувофиқ рискларни аниқлаш;
- иқтисодий фаолият жараёнида юзага келиши мумкин бўлган рискларни сифат ва миқдор жиҳатдан баҳолаш.

↓ Корхонада юқори сифатли рискларни бошқаришни таъминлаш учун рискнинг ҳаётийлик айланиш босқичини ҳисобга олиш керак (1-расм).

3. Муқобил усулларни таҳлил қилиш ва пайдо бўлган стратегия доирасида рискларни бошқариш усуллари йақуний танлаш асосида корхонада рискка таъсир қилиш усуллари таққослаш.

Рискни маълум даражаларда камайтириш, бошқаларга узатиш ёки сақлаб қолиш бўйича муайян чора-тадбирлар мажмуи танлагандан кейин, уларнинг корхона учун мувофиқлик даражаси бўйича қарор қилиниши лозим. Мувофиқлик даражаси етарли бўлса, таъсир этаётган рискнинг қолган қисми қабул қилинади ёки аксинча рискли вазиятдан қочиш мақсадга мувофиқ. Қабул қилинган қарорларнинг самарадорлик даражасини таҳлил қилиш ва корхонада рискларни бошқаришнинг асосий мақсадларини шакллантириш ёки ривожлантириш натижасида рискларни бошқариш бўйича илгари белгиланган мақсадларни такомиллаштириш имконини берадиган янги стратегия яратилиши керак [3].

4. Танланган стратегия контекстида рискларни бошқаришнинг танланган усулини амалга ошириш.

Ушбу босқичда ресурс базасини ҳисобга олган ҳолда рискларни бошқариш контекстида корxonанинг асосий мақсадларини созлаш ва мумкин бўлган чекловлартизимини қайта форматлаш муҳимролни ўйнайди. Корхонада рискларни бошқариш стратегиясини амалга ошириш жараёнида рискларни бошқариш хизмати мутахассислари қабул қилинган қарорларнинг самарадорлигини, уларни мумкин бўлган тузатишларни ҳисобга олишлари керак [4].

5. Рискларни бошқариш стратегиясини амалга ошириш учун ички

назоратни ташкил этиш.

6. Ўзгаришлар ва оқибатларнинг мониторинги, корхонанинг рискларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш.

Ўзгаришлар ва оқибатларни мониторинг қилиш босқичи ваколатли бошқарув қарорларини қабул қилиш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда тизимга қайта алоқани таъминлайди. Ушбу босқич ўрганилаётган бошқарув жараёнининг динамик табиатининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мулкчиликнинг ҳар қандай шаклидаги корхонада рискларни бошқаришнинг мослашувчанлигини самарали таъминлашга қаратилган.

Адабиётлар рўйхати

[1]. Дорожкина Т.В., Крутиков В.К., Алексеева Е.В. Управление рисками. Учебно- методическое пособие – Калуга: Издательство «ВашДом». - 2014. – 233 с.

[2]. Воробьев С.Н. Управление рисками в предпринимательстве / С. Н. Воробьев, К.В. Балдин

– М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К». - 2013. – 482 с.

[3]. Зирченко Л. А. (2019) Совершенствование системы управления рисками в процессе развития предпринимательских структур. Дисс. канд. эконом. наук. – Санкт-Петербург, – 165 с.

[4]. Махмудова Н.Ж. Совершенствование системы управления рисками устойчивого развития производственных предприятий. Бюллетень науки и практики. 2022. Т. 8. №3. С. 324-331. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/>

[5]. То'хтайев Зайниддин Егамназар о'гли. Шаги по повышению инвестиционной активности. «Экономика и социум» №5(96)-1 2022 www.iupr.ru 691-695 с

[6] То'хтайев Зайниддин Егамназар о'гли. TIJORAT BANKLARI FAOLIYATIDA DA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING ANAMIYATI. «Экономика и социум» №11 www.iupr.ru

НОТИҚЛИК САНЪАТИДА НУТҚ ТУРЛАРИ: ЎТМИШ ВА БУГУН

Самигова Хушнуда Ботировна

ЎзДЖТУ профессори

Филология фанларидоктори (DSc)

kabsam@yandex.ru

Аннотация. Ушбу мақолада нотиклик санати бўлган риторикага ҳос жиҳатлар чуқур таҳлил этилган. Шунингдек, риторикага оид айрим терминларнинг қисқача изоҳи келтирилган ҳолда нутқ матни устида ишлаш жараёнининг турли босқичлари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: риторика, диалектика, эристика, софистика, хрия этос, пафос, логос

Аннотация: В данной статье глубоко анализируются специфические аспекты риторики, которая является категорией публичного выступления. Также подробно разъясняются различные этапы процесса работы над текстом выступления с кратким пояснением некоторых риторических терминов.

Ключевые слова: риторика, диалектика, эристика, софистика, христианский этос, пафос, логос.

Annotation. In this article, the specific aspects of rhetoric, which is a category of public speaking, are deeply analyzed. Also, various stages of the process of working on the text of the speech are explained in detail with a brief explanation of some rhetorical terms.

Key words: rhetoric, dialectic, eristics, sophistry, ethos, pathos, logos

Нотиклик санъати илмий терминологияда риторика деб ҳам юритилади. Ушбу тушунча қадимдан жонли сўз санъатининг расмий нутқ кўринишини ифодалаб келган. Ҳозирги пайтда “риторика” сўзи нотиклик санъатининг назарий асослари ҳақидаги фан деган маънони ҳам англатади. Шунингдек, нотиклик санъатининг назарий асосларини ёритувчи илмий тадқиқот ва методик ишларда ҳам риторика атамаси қўлланилади[□].

Демак, риторика дейганда, унинг икки маъноси назарда тутилади. Биринчиси – нотиклик санъатининг асосларини ўрганувчи фан, иккинчиси эса – ҳар қандай ифодали ва таъсирчан нутқни илмий жиҳатдан ўрганувчи соҳа.

Қуйида аввал риторикага оид айрим терминларнинг қисқача изоҳини келтириб ўтишни жоиз деб биламиз.

Риторикада *этнос*, *пафос*, *логос* каби терминлар мавжуд бўлиб, улар риториканинг асослари ҳисобланади. Булардан *этнос* – сўзловчи нутқ сўзлаётгандаги шароитни

англатади. Яъни бунда нутқий вазият, жой, нутқ учун ажратилган вақт оралиғи назарда тутилади. *Пафос* дейилганда, сўзловчининг мулоқот жараёнидаги мақсади тушунилади. Ҳар қандай суҳбат, мулоқот ўз мақсадига эга бўлади. *Логос* эса – сўзловчи ўз нутқида қўллайдиган сўзлар, ибора ва гапларни ифодалайди¹.

Демак, этос – бу нутқий вазият, пафос – нутқ мақсади ва маъноси, логос – лексик бирликларнинг ифодаси. Ушбу терминлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ҳар бири иккинчисини тўлдириб туради. Агар шу уч тушунча мулоқот жараёнида бир-бирига мутаносибликда ўз ифодасини топса, сўзловчи ва тингловчи орасида ўзаро мулоқот муваффақиятли даражада амалга ошади. Ю. Рождественский юқорида қайд этилган терминларни янада аниқроқ тушунтириш мақсадида ўз ишида мисоллар келтириб ўтади. Масалан, ғаройиб жонзотлар мамлакатига тушиб қолган Гулливер мамлакат эгаларининг тилларини билмаганлиги сабабли улар билан мулоқот қила олмайди, ўз фикрларини уларга етказиб бера олмайди. Бу вазиятда *логос*нинг қанчалик муҳим эканлиги муаллиф томонидан қайд этилади. Эртан қахрамонларидан бири бўлган Тентаквой мотам маросимида мутлақ вазиятга тўғри келмайдиган нутқ сўзлагани учун жазоланганлиги ҳолатини юқорида номи тилга олинган олим *этос*га мисол тариқасида келтириб ўтади. Мисолдан вазиятга кўра нутқ ноўрин сўзлангани англашилади. Учинчи терминга эса, изоҳ тариқасида Ю. Рождественский Франциск Асизкийнинг қушларга ваъз ўқиш ҳолатини келтириб ўтади. Францискнинг ваъз мавзуси қийин бўлмасида, қушлар унинг ваъзини эшитишга мойиллик билдирмайдилар. Натижада, нутқ мақсадини амалга оширишга ҳожат ҳам қолмайди. Бу эса автор томонидан пафосга ёрқин мисол тариқасида келтирилади².

Юқоридаги мисоллардан маълум бўладики, “этос”, “пафос” ва “логос” тушунчалари орасида узвийлик, мувозанат сақлангандагина мулоқот самарали бўлади.

Риторикада *диалектика*, *эристика*, *софистика*, *хрия* каби терминлар ҳам мавжуд. *Диалектика* дейилганда, ҳақиқатга ойдинлик киритиш мақсадида баҳс олиб бориш жараёни назарда тутилади. *Эристика* – ҳар қандай шароитда ҳам баҳсларда ҳақ бўлиб чиқиш назариясидир. *Софистика* эса – баҳсда ютиб чиқиш мақсадида олдиндан ўйлаб қўйилган ёлғон фикрларни қўллаш ва ифодалаш деб изоҳланади¹.

Хрия термини эса маълум бир мавзуда ифода этиладиган кичик бир нутқнинг кўриниши бўлиб, у: гап, сабаб, қарама-қарши фикр, солиштириш, мисол, исбот, хулоса каби етти қисмни ўз ичига олади. О.В. Петров “*Бирор-бир ишни бошлашдан аввал яхшилаб ўйлаш керак*”, деган фикрга тингловчини ишонтириш мақсадида юқоридаги етти қисмни қамраб олган қуйидаги нутқий парчани мисол тариқасида келтиради²:

“Бирор-бир ишни бошлашдан аввал яхшилаб ўйлаш керак (гап). Натижада, вақт тежалади, бекорга вақт сарфланмайди (сабаб). Албатта, ҳамма ҳам тез

1 Иномхўжаев С. Ноти лик санъати асослари. – Т.: Ў итувчи, 1982. – Б. 122.

2 Рождественский Ю.В. Введение в общую филологию. – М.: Добросовесть, 1979. – С. 69-70.

ва оқил фикр юрита олмайди, лекин қилаётган ишингдаги тушунмаган нарсалар борасида чуқур ўйлаб олиш даркор (қарама-қарши фикр). Ўйламай иш бошлаган одам биринчи уринишдаёқ муваффақиятсизликка учрайди, аксинча, ўйлаб иш тутган киши худди тажрибали саёхатчига ўхшайди (солиштириш). Дунёдаги барча кашфиётлар мавжуд муаммо чуқур ўйлаб чиқилгандан кейин амалга оширилган (мисол). Қадимда ота-боболаримиз шундай деган: “Ҳар қандай ўйланмасдан бошланган буюк иш тез орада барбод бўлади” (исбот). Бирор-бир ишни бошлашдан аввал яхшилаб ўйлаш керак. “Аввал ўйла, кейин сўйла” деб бекорга айтмайдилар (хулоса).

Хриядаги мақсадни амалга оширишда талаффуз ва овоз тони нутқ таъсирчанлигининг янада ортишига олиб келади, деб ҳисоблаймиз.

Лекин машҳур нотик Марк Туллий Цицерон эса, “Ҳар қандай нутқни тўрт, беш, олти, ҳатто, етти қисмга бўлиш мумкин, бу ҳар бир сўзловчининг ўзига боғлиқ бўлади”, деган қарашларни илгари суради³.

Ю. Рождественский, Н.Ф. Кошанскийлар риторика 2га: *умумий* ва *хусусий* риторикага бўлинишини ўз тадқиқотларида қайд этиб ўтадилар. **Умумий риторика** ушбу соҳанинг бошланғич, асосий, *умумий қонуниятларини, нотиклик санъати назариясини ўрганишни* ўзининг мақсади деб билади. **Хусусий риторика** эса, умумий риториканинг асосий қонуниятларига таянган ҳолда ҳар бир нутқ турини алоҳида ўрганади (масалан, маълум бир нутқ турининг мақсади, вазифаси, ютуқлари, камчиликлари ва бошқа жиҳатларига кўра ўрганади). Риториканинг ушбу қисми аниқ бир нутқий фаолиятнинг ушбу нутқ шароити ва амалиётидаги вазифасига кўра ўрганади. Масалан, ижтимоий ҳаётда зарур бўлган касбий соҳалардан – педагогика, тиббиёт, суд, бошқарув, тадбиркорлик, журналистика, сиёсат каби соҳалардаги нутқий фаолиятни ўрганади⁴.

Юқоридаги фикрлардан маълум бўладики, риторика нотик нутқининг тузилишини назарий жиҳатдан талқин қилиш ва нутқ турларини алоҳида ўрганиш билан шуғулланувчи соҳа ҳисобланади. Қуйида аввал умумий риторика ўрганувчи *қонуниятлар* борасида, сўнг хусусий риториканинг ўрганиш объекти бўлмиш *нутқ турлари* ҳақида сўз юритамиз.

Тадқиқотларда нутқ матни устида ишлаш жараёни турлича талқин этилган. Баъзи манбаларда ушбу жараён уч қисмдан, айрим манбаларда эса у беш қисмдан иборат деб талқин қилинади⁵. Ушбу жараёнлар *риторика қонуниятлари* деб ҳам юритилган. Матнлар устида ишлаш жараёнлари бир неча босқичдан иборат бўлиб, ҳар бир босқич риториканинг маълум қонуниятлари билан боғлиқ ҳисобланади. Бу босқичлар қуйидагиларни ўз ичига олади: 1) инвенция (*inventio*) – материални топиш ёки ихтиро этиш; 2) диспозиция (*dispositio*) – жойлаштириш; 3) элокуция (*elocutio*) – сўз билан ифодалаш, баён этиш ёки безаш; 4) меморио (*memoria*) – ёдлаш; 5) талаффуз қилиш (*pronuntiatio*) ёки талқин этиш (*actio*). Мазкур назария қадимги даврда Цицерон, Квинтилианлар ижодида

3 Ўша манба. – С. 69-70.

4 Алексеев. Н.С., Макарова З.В. Ораторское искусство в суде. М.: Ленинград, 1989. – С. 11.

5 Петров О.В. Риторика. – М.: Проспект, 2006. – С. 64-67.

ишлаб чиқилган, ўрта асрлар ва янги даврда (Россияда Ломоносов ижодида) ривожлантирилиб, XIX асрда адабиёт назариясига қўшилиб кетган⁶.

Материални топиш дейганда, нутқ сўзлаш учун керакли бўлган маълумотларни тўплаш, аниқ бир мавзу бўйича турли манбалардан ахборот йиғиш назарда тутилади⁷. Мавзу аниқлангач, мавзуга тегишли бўлган ва уни ёритувчи факт ҳамда рақамларни ўрганиш, тўплаш жараёни амалга оширилади. Н.Ф. Кошанский⁷: “Материални топиш жараёни кишининг ақл ва диди билан боғлиқ бўлади. Бир маънога, лекин турли шаклга эга бўлган гаплардан қай бирини қўллашни топиш ҳам маҳорат,” деб таъкидлайди.

Нутқ сўзлаш учун тўпланган маълумотларни маълум бир режа бўйича, мантиқий кетма-кетликда қўйиш, нутқнинг кириш қисмидан хулосасигача бўлган қисмларини тўғри тақсимлаб чиқиш жараёни *жойлаштириш* дейилади⁸. Бошқача қилиб айтганда, ушбу жараён нутқ композицияси масалаларини қамраб олади. Жойлаштиришга оид фикрлар С. Иномхўжаевнинг тадқиқотида батафсил ёритиб берилди⁹.

Нутқни чиройли ифодалаш учун керакли сўзларни танлаш, уларни грамматик жиҳатдан бир-бирига тўғри бириктириш, услубий фигуралар, мақол ва маталлар, цитаталардан ўринли фойдаланиш эса, *баён этиш* ёки *сўз билан ифодалаш* (безаш) жараёни деб номланади⁹. Баён қилиш воқеани, мавзунини батафсил айтиб, талқин қилишдан иборат. Баён қилишда аниқлик, ихчамлик ва ҳақиқатга яқинлик каби талаблар қўйилади. Сўз билан ифодалаш бу – фикрнинг ёзма шаклда баён этиш бўлиб, бунда нутқда тўғрилиқ, ёрқинлик, ўринлилик каби бир қатор хусусиятлар мужассам этилиши талаб қилинади¹⁰. Н.Ф. Кошанскийнинг ишларида ҳам юқорида қайд этилган фикрларни кузатиш мумкин¹¹.

Тайёр бўлган матнни хотирага жойлаш, уни такрор ва такрор ўқиш, маълумотларни тўлиқ ўзлаштириб олиш жараёни эса *ёдлаш*, *эслаб қолиш* деб аталади. Бу жараён ўзига хос эсда сақлаб қолишни ўргатувчи услублар ёрдамида амалга оширилади. Олимлар¹¹ ушбу жараённи тайёр нутқни репетиция қилиш ва талқин этиш жараёни деб номлайдилар.

Ва ниҳоят, *талаффуз қилиш* ёки *талқин қилиш* юқоридаги жараёнлар натижасининг амалиётда ифода этиб берилиши билан боғлиқ фаолият

6 Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. – М.: Наука, 1972. – С. 158.

7 Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М.: Добросовесть, 1999. – С. 345; Кошанский Н.Ф. Риторика. – М.: Панорама, 2013. – С. 40; Дюбуа Ж., Мэнге Ф., Эделин Ф., Пир Ф., Клиненберг Ж.М., Тринон А. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С. 11; www.com/forum/suboxone.

8 Иномхўжаев С. Ноти лик санъати асослари. – Т.: Ў итувчи, 1982. – Б. 131-133; Петров О.В. Риторика. – М.: Проспект, 2006. – С. 92-412; Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. Ж. 7. – Б. 336; Габуниа З., Башиева С. Риторика как часть традиционной культуры. – Эль-ФА, 1993. – С. 26.

9 Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. Ж. 7. – Б. 336.

10 Дюбуа Ж., Мэнге Ф., Эделин Ф., Пир Ф., Клиненберг Ж.М., Тринон А. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С. 11

11 Кошанский Н. Ф. Риторика. – М.: Кафедра, 2013. – С. 39-42.

ҳисобланади. Бунда тайёр бўлган нутқни оммага, тингловчига етказиб бериш назарда тутилади. Ушбу жараёнда сўзловчига аниқ талаффуз, овоз ва қадди-қоматни ишлата олиш каби асосий талаблар қўйилади.

Юқорида келтирилган маълумотлардан аён бўладики, нутқ сўзлашга тайёргарлик кўриш жараёни ўзига хос, осон бўлмаган кетма-кет босқичларни босиб ўтишни талаб қилади. Бу босқичлар, асосан, расмий нутқ сўзлаш жараёнига тайёргарлик кўриш фаолияти билан узвий боғлиқ бўлади.

И. Шведов эса юқорида қайд этиб ўтилган тайёргарлик кўриш жараёнини “эффeкт айсберга” деб номлаб, уларни худди сувда сузиб юрувчи катта муз бўлагига қиёслайди. Унинг айтишича, музнинг 7/8 қисми сувнинг тагида, фақат 1 қисмигина сувнинг юзида қалқиб туради. Материални топиш, жойлаштириш, сўзлар билан ифодалаш, ёдлаш бу – риториканинг тингловчиларга кўринмайдиган, “сув тагидаги” энг қийин ва машаққатли, меҳнат талаб қилувчи қисмлари бўлса, таъсирчан ифодалаш эса сувнинг устидаги музнинг кўриниб турадиган қисмидир¹².

Юқоридаги фикрлардан маълум бўладики, матн устида ишлаш жараёни нисбий тушунча бўлиб, у сўзловчининг маҳорати, билими ва меҳнати билан чамбарчас боғлиқ фаолиятдир.

Матнлар устида ишлаш жараёнида фикрларни таъсирчан ифода этишни энг асосий босқич деб ҳисоблаймиз. Нутқ ўзига хос таъсирчанликка эга бўлмаса, у тингловчига осонгина етиб бормаслиги табиий. Кашф этилган, жойлаштирилган, безалган нутқни, ҳаттоки, ўқиб бера олмаслик, уни ёд олиб ҳам ифода этиб бера олмаслик ҳолатлари учраб туради.

Риторика бўйича билимга эга бўлишда икки вазифани мукаммал англаб етиш талаб қилинади. Биринчиси, нутқдаги энг керакли маънони англаб етиш, ўзига ва оммага зарарли фикрлар, ғоялардан қочган ҳолда тез қарор қабул қилишдир. Иккинчи вазифа эса, фикрларни ихтиро қилиб, уларни шароитга мос ҳолда ифода этишдир. Икки вазифа ҳам маълум бир жамиятнинг нутқ маданияти доирасида амалга оширилиши даркор¹³. Риторикада тезкор қарор қабул қилиш жуда муҳим ҳисобланади. Чунки нутқ турли ва кутилмаган шароитларда ифода этилиши, кутилмаган тингловчиларга қаратилган бўлиши ҳам мумкин. Шу нуқтаи назардан тезлик билан, аниқроғи, *оқилона тезкор фикр юриши*, *зийраклик*, *зеҳнлилик* каби сифатлар риторикада жуда муҳим. Абу Наср Форобий таъбири¹⁴ билан айтганда: “Зийраклик бу инсондаги тез фикрлилик, ўйлаган нарсани дарров топа олиш қобилияти бўлса, зеҳнлилик – бу бир-бирига зид келиб қолган турли фикрлар орасидан энг тўғриси топа олиш, бирининг хатолигини кўрсатиб бера олиш, ноҳақини тўғрилаб мунозараларда энг ҳақ фикрни кўрсата олиш қувватидир”.

12 Ўша манба. – С. 69; Дюбуа Ж., Мэнге Ф., Эделин Ф., Пир Ф., Клинкаберг Ж.М., Тринон А. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С. 11.

13 Иномхўжаев С. Нотилик санъати асослари. – Т.: Ўитувчи, 1982. – Б. 134-135.

14 Дюбуа Ж., Мэнге Ф., Эделин Ф., Пир Ф., Клинкаберг Ж.М., Тринон А. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С. 11

Маълумки, риторика ўзининг ривожланиш тарихи аввалида нутқнинг уч турида (сиёсат, суд ва дин тизимида) мавжуд деб тан олинган эди. Лекин бу қарашлар вақт ўтиши билан нотиклик борасида маълумот берувчи айрим манбаларда инкор этилади. Масалан, Г.З. Апресян, С. Иномхўжаевлар риторика ижтимоий-сиёсий, академик, суд нутқлари, социал-маиший, диний, оммавий ахборот воситаларида янграйдиган нутқ турларида ҳам мавжуд деб ҳисоблаб, антик даврдаги қарашларни ўзгача фикрлар билан тўлдирадilar¹⁵. Қуйида риторикага оид нутқ турлари борасидаги маълумотларни келтиришда юқорида номлари қайд этилган олимларнинг ишлари асос қилиб олинди.

Сиёсий-ижтимоий нутқ конференциядаги ҳисобот маърузаларини, сиёсий, дипломатик, митинг, ҳарбий ватанпарварлик, тарғибот, ташвиқот, илмий-оммабоп, сиёсий-ижтимоий, сиёсий-иқтисодий нутқларни ўз ичига қамраб олади.

Академик нутқ дейилганда, ўқув юртларидаги маърузалар, илмий доклад, ахборот ва маълумотлар тушунилади. Академик нотиклик ўзининг илмийлиги, юксак талабчанлиги билан характерланади. Ушбу нотикликнинг муҳим хусусиятларидан бири – илмий аргументацияларнинг кучлилиги ва уларнинг фан ё илм тармоғининг моҳиятини очиб беришга бағишланганидир.

Суд нотиклиги – қораловчи, жамоатчи-қораловчи, оқловчи ва жамоатчи-оқловчи ҳамда ўз-ўзини ҳимоя қилиш нутқларидан ташкил топади. Бу нутқ тури нотиклик санъатининг қадимий турларидан ҳисобланади.

Мақтов, табрик (тост), юбилей, таъзия ёки мотам нутқлари **ижтимоий-маиший нутқ** ҳисобланади. Бу нутқ турлари ҳар хил маросим ва йиғинлар билан узвий боғлиқ бўлади. Мажлис, анжуманларда табрик, мақтов нутқлари сўзланса, таъзия ва мотам нутқи кишилар ғамига ҳамдардлик билдириш учун сўзланади. Юбилей, туғилган кунлар, тўй-ҳашамлар, зиёфатларда эса табрик (тост) нутқлари сўзланади.

Диний нотиклик эса хутба ва ваъз нутқларини ўз ичига олади. Хутба нутқи жума ва ҳайит намозларида, шунингдек, катта диний маросимларда дин арбоблари томонидан сўзланадиган нутқдир. Ваъз нутқлари ҳам, асосан, масжидларда ва диний айёмлардаги анжуманларда сўзланиб, бу нутқ анча катта оммага мўлжаллангани сабаб динийлиги жиҳатдан хутбага кўра анча эркин.

Оммавий ахборот воситалари нутқи дейганда, газета, журнал, радио, ойнаижаҳонда янграйдиган оғзаки ва ёзма матбуот нутқи назарда тутилади.

А.Е. Михневич юқоридаги нутқ турларига **мунозара нутқини** ҳам киритади. Мунозара нутқи кенгаш, суҳбат, баҳс-мунозара, тортишув, симпозиум, савол-жавоб кечалари, матбуот анжуманларидаги нутқларни ўз ичига олади[□].

Фалсафа бўйича жаҳон энциклопедиясида юқоридаги нутқ турлари бироз ўзгача тавсифланади. Биргина инсоннинг кўпчиликка қаратилган нутқи (илмий, сиёсий нутқлар), мажлис ва йиғилишлардаги, суд жараёнидаги нутқлар **ораторика деб номланади**. Биргина сўзловчининг маълум бир гуруҳ тингловчилари билан

¹⁵ Иномхўжаев С. Нотиклик санъати асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1982. – Б. 136-137.

бир неча бор учрашиши чоғидаги нутқи (ваъзхонлик ҳамда ўқув семинарларидаги нутқлар) **гомилетика** деб аталади. Ушбу энциклопедия риторика **оддий сўзлашув нутқи**, яъни лукмалар ёки фикр алмашиш (икки киши ёки бир неча киши орасидаги оғзаки диалоглар), бир нечтагина кишига муайян маълумотни кетма-кетликда етказиш (миш-мишлар), халқ оғзаки ижодини ифодалайдиган нутқларда (чўпчаклар, латифалар, афсоналарни айтишда) ҳам ўз ифодасини топиши борасида гувоҳлик беради¹⁶.

Юқорида қайд этилган нутқлар ичидан икки киши ёки бир неча киши орасидаги оғзаки диалогларни тадқиқ қилишга эътибор қаратамиз. Қуйида диалоглар бўйича назарий таҳлилни амалга оширишни, у риториканинг ўрганиш объекти сифатида талқин этилишини илмий асослаб беришни жоиз деб биламиз.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Алексеев. Н.С., Макарова З.В. Ораторское искусство в суде. М.: Ленинград, 1989. – С. 11.
2. Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975. – Б. 110-111.
3. Апресян Г.З. Ораторское искусство. – М.: МГУ, 1972. – С. 62-63; Иномхўжаев С. Нотиклик санъати асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1982. – Б. 6.
4. Габуниа З., Башиева С. Риторика как часть традиционной культуры. – ЭЛЬ-ФА, 1993. – С. 26.
5. Грицанов А.А. Всемирная энциклопедия. Философия. – М.: Современный литератор, 2001. – С. 865.
6. Дюбуа Ж., Мэнге Ф., Эделин Ф., Пир Ф., Клинкаенберг Ж.М., Тринон А. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С. 11;
7. Иномхўжаев С. Нотиклик санъати асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1982. – Б. 122.
8. Кошанский Н.Ф. Риторика. – М.: Панорама, 2013. – С. 40.
9. Михневич А.Е. Лекторнинг нотиклик санъати. – Т.: Ўзбекистон, 1979. – Б. 13.
10. Петров О.В. Риторика. – М.: Проспект, 2006. – С. 64-67.
11. Рождественский Ю.В. Введение в общую филологию. – М.: Добросовесть, 1979. – С. 69-70.
12. Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М.: Добросовесть, 1999. – С. 345.
13. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. – М.: Наука, 1972. – С. 158.
14. Шведов И. Искусство убеждать. – Киев: Молодь, 1986. – С. 105.
15. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. Ж. 7. – Б. 336.
16. www.com/forum/suboxone.

¹⁶ Кошанский Н.Ф. Риторика. – М.: Кафедра, 2013. – С. 98-127.

**TIJORAT BANKLARI FAOLIYATIDA RAQAMLI
TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING
AHAMIYATI.**

TUKHTAEV ZAYNIDDIN EGAMNAZAR UGLI

Jizzax politexnika instituti

Iqtisodiyot va menejment

Kafedraasi assistenti

Annotatsiya: Banklarning iqtisodiy mohiyatiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq Bank ishining asosiy yo'nalishlari depozit (omonat) qabul qilish, kreditlar berish va mijozlarga kredit - hisob xizmati ko'rsatishni amalga oshirish hisoblanadi.

Kalit so'z. Depozit qimmatbaho qog'ozlar banklar likvidlilik raqamli bank xizmatlari zamonaviy texnologiyalar kredit muassasalari.

**ЗНАЧЕНИЕ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ.**

TUKHTAEV ZAYNIDDIN EGAMNAZAR UGLI

Джизакский политехнический институт

Экономика и управление

ассистент кафедры

Аннотация: Уместно обратить внимание на экономическую сущность банков. Основными направлениями работы банка являются прием депозитов, кредитование и кредитно-расчетное обслуживание клиентов.

Ключевое слово. Депозит, ценные бумаги, банки, ликвидность, цифровые банковские услуги, современные технологии, кредитные организации.

**THE IMPORTANCE OF IMPLEMENTATION OF DIGITAL
TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF COMMERSIAL BANKS**

TUKHTAEV ZAYNIDDIN EGAMNAZAR UGLI

Jizzakh Polytechnic Institute

Economics and management

Department assistant

ANNOTATION: *Helping banks focus on their economic activities. The main areas of the bank's work are accepting deposits, granting loans and providing credit-account services to the movement.*

Keyword: Deposit, securities, banks, digital banking services, modern technology, credit system.

Shu o‘rinda banklarning iqtisodiy mohiyatiga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq. Banklar (lot. ansa - sarrof peshtaxtasi) kredit-moliya muassasalari, asosan, vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini to‘plash, korxonalariga va umuman pulgamuhtojlarga kredit, ssuda berish, naqd pulsiz hisob-kitoblarini amalga oshirish, pul va turli qimmatbaho qog‘ozlar chiqarish, oltin va chet el valyutalari bilan bog‘liq operatsiyalarni bajarish va boshqalar bilan shug‘ullanadi [1].

Bank ishining asosiy yo‘nalishlari depozit (omonat) qabul qilish, kreditlar berish va mijozlarga kredit - hisob xizmati ko‘rsatishni amalga oshirish hisoblanadi. Banklar kimmatbaho qog‘ozlarni saqlash, saqlashga o‘tkazilgan qimmatbaho qog‘ozlarni joriy boshqarish, birja topshiriqlarini bajarish, seyflarni ijaraga berish kabi pulli xizmatlar ham ko‘rsatadi. Bu vazifalarni bajarishda tijorat banklarining raqobatbardoshlik mavqeini saqlab qolish va uni yanada kengaytirishga imkon beradigan yangi bank mahsulotlarini joriy etish va takomillashtirish kun tartibidagi dolzarb masala hisoblanadi. Tijorat banki – tijorat asosida bank faoliyati, ya’ni mablag‘larni jalb qilish vakreditlarini taqdim etish, bank hisob - varaqlarini ochish va uni yuritish hamda to‘lovlarni o‘tkazish kabi amaliyotlarni amalga oshiruvchi kredit tashkilotidir. Tijorat banklari - bo‘sh pulga (jamg‘armaga) ega va pulga muhtoj bo‘lganlar o‘rtasidagi vositachilardan biri hisoblanadi.

Olimlarning fikricha “banklarning asosiy maqsadi pul mablag‘larini kreditorlardan qarz oluvchilarga va sotuvchilardan xaridorlarga o‘tkazishdavitachilik qilishdir. Banklar moliyaviy bozor sub’ekti sifatida boshqa sub’ektlardan quyidagi belgilari bilan ajralib turadi:

birinchidan, banklar uchun qarz majburiyatlarining ikki tomonlama almashtirish xarakterlidir (xosdir): ular o‘zlarining majbu-riyatlarini (depozit) shakllantiradilar va jalb qilingan mablag‘larni qarz majburiyatlariga, qimmatli qog‘ozlarga (boshqalarning chiqargan qog‘ozlariga joylashtiradilar;

ikkinchidan banklar o‘zlariga yuridik va jismoniy shaxslar oldidagi qat’iy belgilangan summa bo‘yicha shartsiz majburiyatlarni oladilar [2].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlariga ko‘ra 2018-yilda 4225 nafar jismoniy shaxs masofaviy bank xizmatlaridan foydalangan bo‘lsa, 2021-yil 1-yanvar holatida ularning soni 13 748 nafarga yetdi. Mobil ilovalar sonining ko‘payishi, QR-kod tizimining afzalliklari, eng asosiysi, aholida raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish bo‘yicha savodxonlikning yaxshilanib borishi bilan bank tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lami ortib borayotganligini ko‘rsatadi [3].

Tijorat banklari iqtisodiyotning “qon tomir tizimi” bo‘lib, aholi va biznesning to‘planib qolgan jamg‘armalarini taqsimlash orqali iqtisodiyotni zarur moliyaviy resurslar bilan ta’minlaydi. Bu vositachilik iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan “yoqilg‘i” bilan ta’minlaydigan omilidir hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda tijorat banklari investitsiya faoliyatining lokomotivlari rolini bajarmoqda. Zero, moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ro‘y bergan vaziyatda bank-moliya tizimi faoliyati-

ni mustahkamlash va sifat jihatdan yaxshilash alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun ham O‘zbekistonda mazkur tizimni rivojlantirish va ularning kapitallashuv darajasini oshirish bo‘yicha biri-biridan muhim qarorlar qabul qilinmoqda, chora-tadbirlar ko‘rilmoqda hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda tijorat banklari investitsiya faoliyatining lokomotivlari rolini bajarimoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev respublikamiz zamonaviy bank tizimi haqida fikr yuritib, “Afsuski, bank tizimi raqamli texnologiyalarni qo‘llash, yangi bank mahsulotlarini joriy etish va dasturiy ta‘minotlar bo‘yicha zamon talablaridan 10-15 yil orqada qolmoqda” [4] deb ta‘kidlashi mamlakatimizda moliya-kredit tizimida amalga oshirish lozim bo‘lgan muhim masala sifatida raqamli texnologiyalarni yanada rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojni e‘tirof etishimiz lozim.

Tijorat banklarining raqobatbardoshlikni ta‘minlashida eng samarali yo‘li mijozlarning unga bo‘lgan ishonchini qozonish va ular uchun barcha qulayliklarni yaratish, shuningdek, xizmatlar turi, sifati va tezkorligini oshirish hisoblanadi. Banklar mijozlariga qulay, tezkor va masofadan turib xizmat ko‘rsatish uchun bank interaktiv xizmatlarini joriy etishga, yangi texnologiyalardan foydalanishga yanada ko‘proq ehtiyoj sezmoqdalar.

Zamonaviy texnologiyalar muntazam takomillashib borgani sayin, tabiiyki, sohaning qonunchilik asoslari ham mustahkamlanib boraveradi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-fevraldagi “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni o‘z vaqtida qabul qilingan hujjat ekani bilan g‘oyat ahamiyatlidir [5]. Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Oliy Majlis Senati va Qonunchilik palatasiga qilgan Murojaatnomasida “2020-yil – Ilm-ma‘rifat va raqamli iqtisodiyot yili” deb e‘lon qilinganligi, bu borada bank tizimi oldiga qator vazifalarni bajarishni keltirib chiqaradi [6].

Xususan, hozirgi vaqtda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlarning 55-60 foizi davlat dasturlari asosida berilayotganligi, imtiyozli kreditlar ulushining ko‘pligi, banklar depozit bazasining barqaror emasligi, inflyatsiya riskining yuqori ekanligi bu boradagi mavjud muammolarni hal etish zarurati va ahamiyatini oshiradi hamda ushbu yo‘nalishda ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni talab etadi.

Markaziy bank huzuridagi bank va moliya-kredit sohasida axborot va kiberxavfsizlik tahdidlarining oldini olish hamda moliyaviy firibgarliklarga qarshi ta‘sir choralari ko‘rish va tekshirish (FINCERT) markazi tashkil etiladi. Albatta, mijozlarning to‘lov xizmatlari bozoriga bo‘lgan ishonchini ta‘minlash, firibgarlikka qarshi kurashish va ma‘lumotlarni himoya qilishda axborot xavfsizligi masalalari e‘tibor markazida bo‘ladi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida hududlarda tijorat banklarining barqarorligini ta‘minlash va ular tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash maqsadida quyidagi xulosalarni ilgari suramiz:

- hududlarda tijorat banklari resurs salohiyatini miqdor va sifat jihatidan

yaxshilash maqsadida depozit va omonatlarni jalb qilish bo'yicha faoliyatni raqamlashtirish;

- tijorat banklari moliyaviy resurslarini dastlab korxonalar faoliyatini qayta tiklashga yo'naltirish va raqobatbardoshligini oshirish;

- tijorat banklari moliyaviy resurs bazasini mustahkamlash uchun inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda qayta baholanadigan qimmatli qog'ozlar (obligatsiya, depozit sertifikat) emissiya qilish;

- tijorat banklarining korxonalariga investitsiya qilishi uchun o'rnatilgan cheklovlarni yumshatish va tijorat banklari investitsiya faoliyatini rivojlantirish uchun islom moliyasini joriy qilish;

- eng muhimi, qishloq joylarida aholiga bank xizmatlaridan foydalanishda qulayliklar yaratish, bank infratuzilmalari va ko'rsatilayotgan xizmatlar turini kengaytirishda zamonaviy axborot texnologiyalarida foydalanish bank tizimining ustuvor vazifalari bo'lib qolishi kerak.

-

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1.Zoyirov Z. Iqtisodiyotga oid atamalar va tushunchalar izog'li lug'ati.- T.:2004 y. 75 bet.

2.Rashidov O.Yu., Alimov I.I.,Toymuxamedov I.R., Tojiyev R.R. Pul, kredit va banklar. Darslik.-T.: TDIU, 2008 y.-432 bet.

3.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari https://cbu.uz/oz/press_center/reviews/

4.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // <https://president.uz/uz>.

5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2018-yil 19-fevral.

6.O'zbekiston Respublikai Prezidentining "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat dasturlari doirasida amalga oshirilayotgan loyihalarni kreditlash tartibini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" 24.10.2019-yildagi PQ-4498-son Qarori.

7. То'хтайев Зауниддин Егамназар о'гли. Шаги по повышению инвестиционной активности «Экономика и социум» №5(96)-1 2022 www.iupr.ru 691-695-bet.

БОЖХОНА ХИЗМАТИ ХОДИМЛАРИ МЕХНАТИ ВА УНГА ХАҚ ТЎЛАШ ТИЗИМИДА РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРАТИ

(Божхона институти таълим жараёни ҳамда профессор –ўқитувчилари меҳнатини рейтинг баҳолаш ва рағбатлантиришнинг рақамлаштириш мисолида)

Давлат божхона кўмитасининг Божхона институти
“Иқтисодий ва ижтимоий фанлар” кафедрасидоценти, PhD,
божхона хизмати полковниги Каримжонова Мунаввар Ибрагимовна.

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизда таълим сифатини ошириш ҳамда таълим жараёнида замонавий ахборот технологияларини қўллашнинг аҳамияти кенг ёритиб берилган. Бу борада божхона органлари тизимида малакали кадрлар тайёрлашда таълим технологияларини тўлиқ рақамлаштириш масалалари кенг очиб берилган. Шунингдек, Божхона институти мисолида таълим сифатини оширишда профессор-ўқитувчиларнинг меҳнатини рейтинг баҳолаш, мониторинг қилиш ва рағбатлантиришнинг автоматлаштирилган шаффоф механизмларини яратиш борасидаги таклиф ва тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: таълим тизими, таълим сифати, янги инновацион технологиялар, рақамли иқтисодиёт, инсон капитали, халқаро стандартлар, меҳнатни рейтинг баҳолаш, баҳолаш мезонлари, самарадорлик кўрсаткичлари, вақт меъёрлари, ўқув юклар маси, ўқув-услугий ишлар, илмий-тадқиқот ишлар, маънавий-маърифий ишлар, малака талаблар, рағбатлантириш, мотивация, миқдор ва сифат кўрсаткичлари.

Аннотация: В данной статье освещается важность повышения качества образования в нашей стране и использования современных информационных технологий в образовании. В связи с этим широко раскрываются вопросы полной цифровизации образовательных технологий при подготовке квалифицированных кадров для таможенной системы. Также приведены предложения и рекомендации по созданию автоматизированных прозрачных механизмов оценки, контроля и вознаграждения труда профессорско-преподавательского состава на примере Таможенного института.

Ключевые слова: система образования, качество образования, новые инновационные технологии, цифровая экономика, человеческий капитал, международные стандарты, рейтинговое оценивание работы, критерии оценки, показатели эффективности, нормы времени, нагрузка, методика обучения, научно-исследовательская, духовно-просветительская работа, квалификационные требования, мотивация, стимулирование, показатели качества и количества.

Annotation: This article highlights the importance of improving the quality of education in our country and the use of modern information technologies in the educational process. In this regard, the issues of full digitization of educational technologies in the training of qualified personnel for the customs system are widely disclosed. Also in improving the quality of education on the example of the Customs

Institute suggestions and recommendations on the creation of automated transparent mechanisms for rating, monitoring and incentives for the work of professors and teachers.

Keywords: education system, quality of education, new innovative technologies, digital economy, human capital, international standards, labor rating assessment, evaluation criteria, efficiency indicators, time norms, workload, teaching methods, research work, spiritual and educational work, qualification requirements, incentives, motivation, quantity and quality indicators.

Кириш

Бугунги кунда таълим инсон фаолиятининг барча соҳаларига янги технологияларни жорий этиш, рақобатбардошлиликни ошириш, турмуш даражасини кўтаришнинг муҳим шартига айланиб бормоқда. Мамлакатимизда барча соҳаларда олиб борилаётган туб ислохотлардан асосий мақсад, Ўзбекистон Республикасини ривожланган давлатга айлантиришдир. Бу борада янги билимларни амалда қўллаш оладиган, муайян касб соҳасидаги инновацион имкониятлар кўламини тушуна оладиган кадрларга объектив зарурият ортиб бормоқда. Бунинг учун эса, жадал ислохотлар, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорини замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрларни тайёрлаш ва илғор инновацияларни амалиётга тадбиқ этишдир.

Мамлакатимиз таълим тизимини рақамли иқтисодиёт, яъни ахборот технологияларисиз тасаввур қилиш қийин. Шу боис, бугунги кунда илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш асосида ахборот технологиялари соҳасида, жумладан дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш ва улар учун қулай шарт-шароитларни яратишни тақозо этмоқда.

Таъкидлаш жоизки, Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг учинчи йўналишидан келиб чиқиб, “Рақамли иқтисодиётни асосий “драйвер” соҳага айлантириб, унинг ҳажмини камида 2,5 баравар оширишга қаратилган ишларни олиб бориш” борасида 25-мақсадда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш жумладан, Бухоро вилояти Қорақўл туманида рақамли технологияларга ихтисослаштирилган алоҳида замонавий талабларга жавоб берадиган ахборот технологиялари соҳасида таълимдан ишлаб чиқаришгача бўлган яхлит занжир яратишни кўзда тутувчи IT-Кластерлар фаолиятини йўлга қўйиш белгиланган.

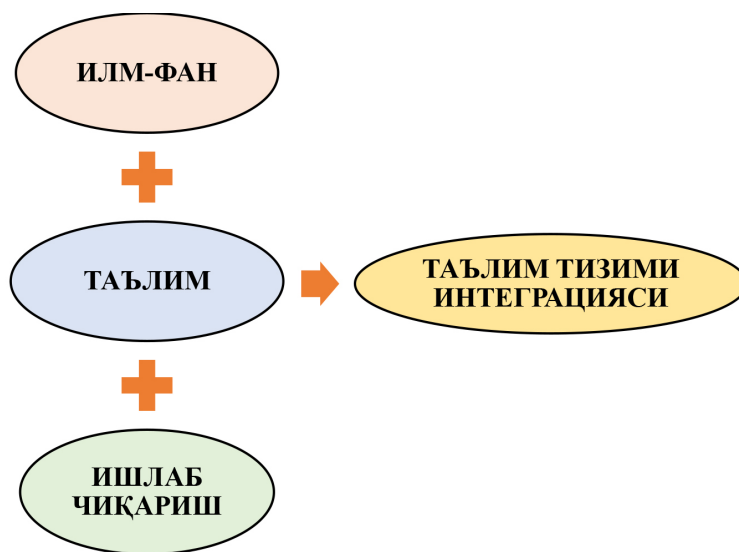
Таҳлил ва муҳокамалар.

Таълим тизимида рақамли иқтисодиётни қўллашдан аввал рақамли иқтисодиёт тушунчасини ёритиб олишимиз зарур бўлади. Рақамли иқтисодиёт - бу иқтисодий, ижтимоий ва бошқа алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш асосида амалга ошириш тизимидир. Баъзида у интернет иқтисодиёти, янги иқтисодиёт ёки веб-иқтисодиёт деган терминлар билан ҳам ифодаланади. 1995 йилда америкалик дастурчи Николас Негропonte — рақамли иқтисодиёт атамасини амалиётга киритди. Ҳозир бу истилоҳни бутун дунёдаги сиёсатчилар, иқтисодчилар, журналистлар, тадбиркорлар – деярли барча қўлламоқда. Давлатнинг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлини

танлаганлиги ахборот технологиялари соҳасида ва умуман, электрон ҳужжатлар айланмаси соҳасида янги йўналишлар очиб беради. Рақамли технологиялар томон бурилиш бутунжаҳон интернет тармоғи ва сифатли алоқанинг ривожланишига сабабчиси бўлди.

Бежиз эмаски, мамлакатимизда 2020 йил – Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили, деб эълон қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йилида амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5953-сон Фармони қабул қилинган. Ушбу Давлат дастурининг 5 та йўналиши бўйича илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантиришдан кўзланган мақсад айниқса, ахборот технологиялари соҳасида инсон капиталини ривожлантириш, кадрларни тайёрлаш ва улар малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш, давлат хизматларини рақамли шаклга трансформация қилиш ва ахборот-эко-тизимини ривожлантириш, давлат органларини ваташқилотлари фаолиятининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш шунингдек, иқтисодиётни барча тармоқларини рақамлаштириш ҳамда Олий таълим муассасаларида энг замонавий рақамли технологияларни қўллашдан иборат эди. Ушбу давлат дастури 284 та банддан иборат бўлиб, унда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун 18 171,4 млрд. сўм ва 10 301,5 млн. АҚШ доллари миқдорида маблағ сарфланган.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда таълим тизимидаги туб ислохотларини негизда қуйидаги занжирли бўлган таълим тизими интеграциясини таъминлаш ва такомиллаштириш талаб этилади (1-расм).

1-расм. Таълим тизими интеграцияси

Мамлакатнинг инвестициявий жозибдорлиги ва халқаро майдондаги имиджини мустаҳкамлаш, давлат органлари ва ташкилотларида халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлашнинг янги механизмларини жорий қилишни, шунингдек ОТМларида меҳнат бозорида рақобатбардош профессионал кадрларни тайёрлаш борасида Ўзбекистон Республикаси учун устувор бўлган халқаро рейтинг ва индекслар бўйича самарадорликнинг энг муҳим кўрсаткичлари (KPI—Key Performance Indicators) ишлаб чиқишни тақозо этмоқда.

Бу борада божхона органлари таълим тизимида халқаро-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш тенденциялари ва мамлакат инвестициявий жозибдорлигининг ошиб боришини ҳисобга олган ҳолда, божхона органлари кадрларини касбий тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида бир қатор Фармон ва Қарорлар қабул қилинди.

Жумладан, божхона органлари кадрларини касбий тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси божхона органлари кадрларини тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3995-сон қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда Божхона институти олдида куйидаги:

-мамлакатни модернизация қилиш, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш;

-божхона иши ҳамда божхона органлари ходимларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш соҳасида илғор хорижий тажрибани ўрганиш; -рақамли иқтисодиёт учун юқори малакали муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини ташкил этиш;

-божхона органлари ходимларининг касбий маҳоратини ривожлантириш ва такомиллаштиришни учун, уларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг ягона тизимини ташкил этиш;

-курсантларда таҳлилий фикрлаш, янги билимларни мустақил равишда эгаллаш ва уларни амалиётда қўллаш кўникмасини ривожлантиришга йўналтирилган, замонавий таълим стандарларини ва сифат жиҳатдан янгича ўқитиш тизимини жорий этиш;

-ўқитишнинг замонавий инновацион шакл ва усуллари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида ўқув жараёнини ташкил этиш, назарий тайёргарлик ва божхона органларининг амалий фаолияти билан боғлиқликни таъминловчи амалиёт ўташ каби вазифаларни амалга ошириш белгиланди.

Бу борада институтнинг ахборот технологиялари ва моделлаштириш маркази томонидан- “Е-таълим” дастури яратилди ва ушбу дастур орқали божхона курсантлари учун масофавий ўқитиш жараёни ташкил этилди. Шунингдек, Божхона институтида ўқув жараёнини рақамлаштириш борасида “Web-Portal” ахборотлаштирилган тизим дастури ишга туширилди ва натижада курсант ва тингловчиларнинг ўқув жараёнларини назорат қилиш, баҳолаш ва оралик назорат ва якуний назоратларни қабул қилиш ва уларнинг натижаларини аниқлашнинг шаффоф механизми яратилди.

Бироқ, бугунги куннинг долзарб вазифалари шуни тақозо этмоқдаки, яъни Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонинг “Олий таълим билан қамров қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш” бўйича 46-мақсадида 2022 йилда ёшларни олий таълим билан қамров даражасини 38 фоизга етказиш, тўлов-контракт асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини

олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш, 2026 йилда қабул кўрсаткичини камида 250 мингга етказиш, Давлат олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик бериш, шу жумладан улар томонидан меҳнатга ҳақ тўлаш, ходимлар сони, тўлов-контракт миқдори ва таълим шаклини мустақил белгилаш амалиётини йўлга қўйиш, Давлат олий таълим муассасаларининг тегишли ҳуқуқ ва ваколатларини аниқ белгилаш вазифалари белгиланган.

Бу борада божхона органларида ҳам туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Айниқса, Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Миромонович томонидан жорий йилнинг 17 феврал кундаги “Божхона тизимини ислоҳ қилиш ва коррупциядан холи соҳага айлантириш масалалари бўйича” йиғилишдаги маърузаларида божхона хизматини рақамлаштиришни 2022 йил мобайнида 70 фоизга, 2023 йилда 100 фоизга етказиш ҳамда божхона ходимларининг фаолияти самарасига қараб, иш ҳақига 50 фоизгача қўшимча устама ҳақ тўлаш шунингдек, ушбу устамалар аниқ кўрсаткичлар (KPI) асосида белгиланиши таъкидлаб ўтилган.

Божхона органлари тизимида ходимлар меҳнати ва унга ҳақ тўлаш ҳисобини бухгалтерия ҳисобида юритишнинг ўзига хос хусусиятлари ва мураккаб жиҳатлари мавжуд бўлиб, улар фаолиятини хизмат натижаларига кўра рейтинг баҳолаш орқали устама ва қўшимча ҳақлар белгилаш ва тўлашни тақозо этмоқда. Бу эса тизимда шаффоф меҳнатга ҳақ тўлаш тизими жорий этиш учун рақамлаштирилиш орқали эришиш асосида коррупцияни олди олиниши таъминланади.

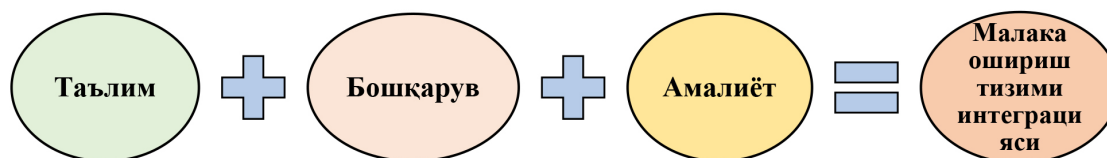
Шунингдек, ходимлар ўртасида соғлом рақобат ҳамда хизмат фаолияти самарадорлиги ортади, бухгалтерия ҳисобида меҳнатга ҳақ тўлашнинг осон ва харажатлари камайишига олиб келади.

Божхона маъмуриятчилигини янги босқичга олиб чиқиш, божхона ва юк операцияларини рақамли трансформация қилиш орқали инсон омилини кескин қисқартириш, божхона соҳасини очиқлик, шаффофлик ҳамда ишончлилик тамойиллари асосида коррупциядан холи тизимга айлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 апрелдаги “Божхона маъмурчилигини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 122-сон Фармони қабул қилинган. Ушбу фармонга асососан тасдиқланган 4-илоvasи “Божхона органларини коррупциядан холи тизимга айлантириш” дастурига кўра қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгиланган:

- ✓ кадрларни очиқлик ва шаффофлик тамойиллари асосида танлаш, божхона органлари ходимларининг даромадлари ҳамда мол-мулки деклорациялаш тартибини ишлаб чиқиш,
- ✓ божхона органлари ходимлари фаолиятини рейтинг асосида (KPI) баҳолаш орқали уларни рағбатлантириш тизимини жорий этиш,
- ✓ Давлат божхона кўмитасининг ҳудудий бошқармалари ва Божхона институти ходимларидан иборат таркибда мобил гуруҳлар тузган ҳолда постларда сайёр ўқув машғулотларини ўтказиш ва ходимларни билим савияларини баҳолаш.

Шунингдек, божхона постларини ихтисослашувидан келиб чиқиб, ходимларни ўқитиш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини қуйидаги занжир асосида

амалга ошириш (2-расм).

2-расм. Божхона органлари ходимлари малакасини ошириш тизими интеграцияси

Давлат божхона кўмитасининг Божхона институти божхона органлари тизимига малакали мутахассис кадрлар тайёрлаб берувчи асосий таълим муассасаси ҳисобланади. Институт юридик шахс бўлиб, алоҳида мол-мулк, мустақил балансга эга, ўз мажбуриятлари бўйича тасарруфидаги пул маблағлари ва мол-мулки билан жавобгар ҳисобланади.

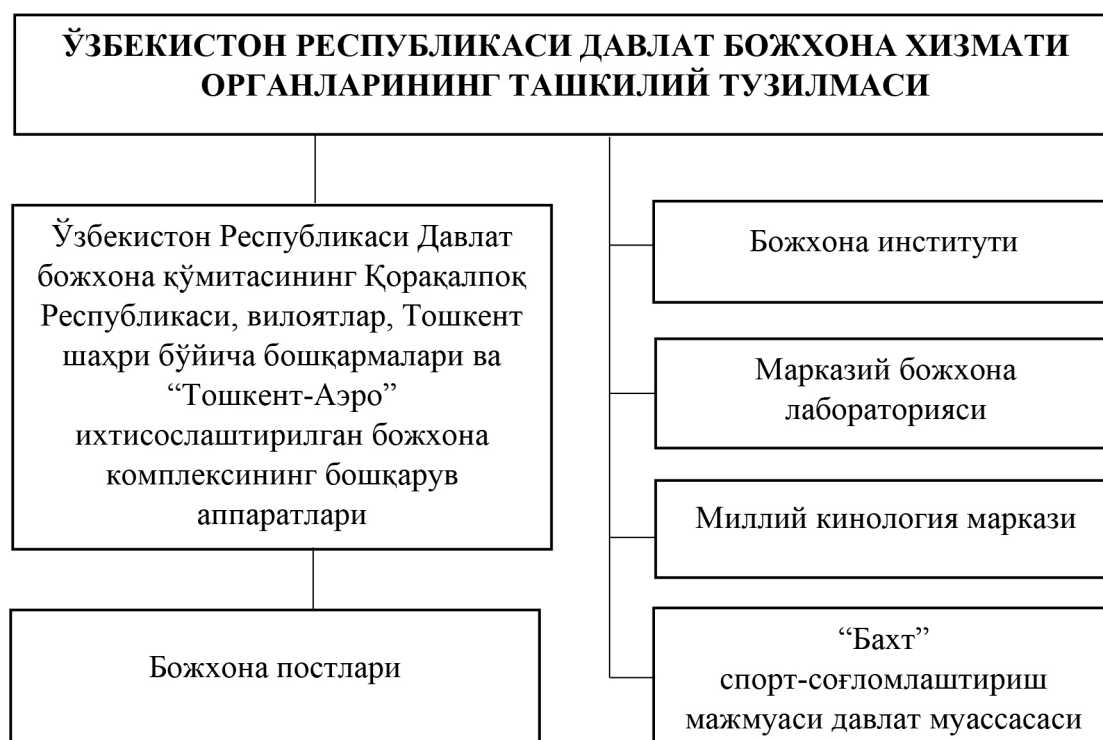
Божхона институтида бакалаврият бўйича “Божхона иши” ва “Юриспруденция (иқтисодий хавфсизликни ҳуқуқий таъминлаш)” мутахассисликлари бўйича таълим муддати 4-йил, иқтисодчи ва юрист малакалари бўйича кадрлар тайёрланади. Магистратура йўналиши бўйича кундузги таълим муддати 1 йил бўлган “Божхона иши (фаолият турлари бўйича)” мутахассислиги бўйича иқтисодиёт магистри малакаси ҳамда “Солиқ ва божхона ҳуқуқи” мутахассислиги бўйича ҳуқуқ магистри малакаси асосида кадрлар тайёрланади.

Ушбу кадрларни тизимга тайёрлашда албатта биринчи навбатда профессор-ўқитувчилардан юқори савия ва ўз устида доимий изланиш ҳамда катта масъулият талаб этади.

Божхона институти профессор-ўқитувчиларининг хизмат фаолиятлари бошқа фуқоролик олий таълим муассасалари фаолиятидан фарқланади. Божхона институти Давлат божхона кўмитасининг таркибий тузилишига киритилган (3-расм).

Хулоса ва таклифлар

Бизнинг фикримизча, ушбу фармон ва қарорларнинг қабул қилиниши билан божхона органлари ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш тизимини моддий жиҳатдан рағбатлантириш учун тубдан ислоҳ қилишга асос бўлди. Бу эса, ўз навбатида божхона органлари ходимларини моддий жиҳатдан рағбатлантиришга, тизим самарадорлигини оширишга ва коррупция ҳолатларини олдини олиш ва бартараф этишга олиб келди. Божхона институтида профессор ўқитувчиларнинг моддий жиҳатдан бундай қўллаб қувватланиши эса илмий салоҳиятни оширишнинг асосий йўналишига айланмоқда. Божхона институтида ҳозирги кунда жами профессор ўқитувчилардан қарийиб 50 фоизи илмий даража ва илмий унвонга эга бўлган ходимлар ташкил этади. Бу борада профессор ўқитувчиларнинг ўз устида ишлаш, амалий тажрибага эга бўлиш ҳамда илмий салоҳиятини ошириш учун ҳаракатлар жонланганига амин бўлаяпмиз, чунки ҳар бир пухта ўйланган ва тузилган режа топшириқларни, вазифаларни сифатли амалга ошириш моддий маблағларга бориб тақалишини ҳаммамиз яхши биламиз.

3-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизмати органларининг ташкилий тузилмаси¹

Юқоридаги келтирилган маълумотлардан кўришиб турибдики, божхона хизмати ходимлари меҳнатини ҳисобга олиш ва уларга ҳақ тўлашнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, бухгалтерия ҳисобини юритишда мураккаб жараён ҳисобланади. Шу боис, бизнинг фикримизча улар меҳнатига ҳақ тўлашда қўшимча ва устама ҳақларнинг белгилаш ва тўлашнинг шаффоф автоматлаштирилган механизмини яратишни тақозо этади.

Бироқ, нафақат Божхона институтида балки барча Олий ҳарбий таълим муассасасида ҳар бир профессор-ўқитувчининг меҳнат фаолияти турлича бўлишидан қатъий назар, уларнинг фаолият самарадорлигини баҳолашнинг шундай тизимли усулини топиш зарурки, бунда ҳар бир ходимнинг фаолиятига тўғри, аниқ сифатли рейтинг баҳо бериш ва шу асосда унинг меҳнат фаолиятини рағбатлантириш имконияти мавжуд бўлсин.

Бу вазифани эса, Олий ҳарбий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари фаолияти самарадорлигини баҳолаш асосида уларнинг меҳнатини рағбатлантиришнинг автоматлаштирилган ахборот тизимини ишлаб чиқиш (дастурий маҳсулот) орқали ижобий ҳал этишимиз мумкин.

Бунинг учун Олий ҳарбий таълим муассасаси, жумладан Давлат божхона қўмитасининг Божхона институти профессор-ўқитувчиларининг фаолият самарадорлигини баҳолашнинг қуйидаги йўналишлари бўйича баҳоловчи мезон кўрсаткичларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ (4-расм)

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 10 сентябрдаги “Божхона тартиб-таомилларини соддалаштириш ва давлат божхона хизмати органлари ташкилий тузилмасини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-6310 сон фармони асосида муаллиф ишланмаси.

4-расм. Божхона институти профессор-ўқитувчилари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг йўналишлари²

Натижада:

- профессор-ўқитувчилар томонидан олиб борилаётган таълим-тарбия ва илмий-тадқиқот фаолиятга умумий баҳо берилади;
- ҳар бир профессор-ўқитувчига юклатилган вазифалар қай даражада ижро этилаётганлиги кузатилади;
- профессор-ўқитувчилар меҳнатини рағбатлантиришнинг шаффоф механизмини яратилади;
- профессор-ўқитувчиларнинг жамоа бўлиб биргаликда фаолият олиб боришлари асосида кафедра фаолияти самарадорлиги янада ортиштириб минланади.

Шунингдек, ҳар бир Олий ҳарбий таълим муассассининг рейтинг баҳолашнинг шаффоф механизми яратилади, профессор-ўқитувчилар меҳнатини ҳисобга олиш ва рағбатлантиришда тўлиқ рақамлаштиришга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017 — 2021 йилларда ўзбекистон республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодий ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5953-сон Фармони. 2020 йил 2 март.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Божхона тартиб-таомилларини соддалаштириш ва давлат божхона хизмати органлари ташкилий тузилмасини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-6310-сон Фармони. 2021 йил 10 сентябрь.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги

² Маълумотлар асосида муаллифлар ишланмаси.

ПФ-60-сон Фармони. 2022 йил 28 январь.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Божхона маъмурчилигини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 122-сон Фармони. 2022 йил 27 апрель.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси божхона органлари кадрларини тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3995-сон Қарори. 2018 йил 2 ноябрь.

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталарига қилган Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь.

7. Шаҳноза Соатова. Адлия вазирлиги масъул ходими. “Лицензиялар бекор бўляпти: бу бизга нима беради?” мавзусидаги мақола <https://www.minjust.uz/uz/press-center/news/100435/>.

IMIDJ TUSHUNCHASI NIMA?

Shohinur Mirzayev – UzJOKU,

Noshirlik yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Brend imidji: tushunchasi va determinantlari brendni yaratish va uning imidjini saqlab qolish kerak kabi savollarga javob qidiriladi.

Kalit so‘zlar. Imidj, intellektual faoliyat, ishchanlik obro‘si, plagiat, Butunjahon mualliflik huquqi konventsiyasi.

Аннотация. В этой статье будут рассмотрены ответы на такие вопросы, как имидж бренда: понятие и детерминанты создание бренда и поддержание его имиджа.

Ключевые слова. Имидж, интеллектуальная деятельность, деловая репутация, плагиат, Всемирная Конвенция об авторском праве.

Bizning jadal rivojlanayotgan axborot va multimedia texnologiyalari va shaxsiy muvaffaqiyat uchun umumiy poyga dunyomizda **imidj** kabi tushuncha allaqachon mustahkam kirib borgan. **Imidj** nima? **Imidj**ning ko‘plab ta‘riflari mavjud. Ushbu maqolaning maqsadlari uchun biz ensiklopedik lug‘atlardan birida berilgan tasvirning ta‘rifiga e‘tibor qaratamiz. Imidj (ingliz tilidan. image - “image”, “image”) — ommaviy yoki individual ongda ommaviy muloqot va psixologik ta‘sir vositasida shakllangan sun‘iy obraz. Obyektga nisbatan ommaviy ongda ma‘lum munosabatni shakllantirish uchun imidj (targ‘ibot, reklama orqali) yaratiladi. U ob‘ektning haqiqiy xususiyatlarini ham, mavjud bo‘lmagan, atributlangan xususiyatlarini ham birlashtirishi mumkin. **Ushbu xorijiy so‘zdan foydalangan holda, biz ko‘pincha u bilan individuallashtirishning ma‘lum bir vositasini, intellektual faoliyat ob‘ektini, intellektual faoliyat natijalariga bo‘lgan mutlaq huquqlar to‘plamini, shuningdek ularga tenglashtirilgan ba‘zi boshqa ob‘ektlarni tushunamiz.** fuqarolik muomalasi ishtirokchilarini va ular ishlab chiqaradigan mahsulotlarni (ishlar, xizmatlar) individuallashtirish vositalari. Ommaviy axborot vositalari tizimining inqilobiy rivojlanishi natijasida axborot makonining kengayishi va o‘zgarishi, axborot, nomoddiy obyektlar va nomulkiy huquqlarning mazmuni, ta‘siri va qiymati sezilarli darajada o‘zgardi. Bu jarayon tasvir kabi kontseptsiyaga ta‘sir qilmasligi mumkin emas edi. Yaqin-yaqingacha imidj muammolari - insonning boshqalarga qo‘yadigan taassurotlari, ehtimol, faqat uning qarindoshlari, do‘stlari va psixologlarini qiziqtirardi. Zamonaviy haqiqatda tasvirning ahamiyati ko‘p marta oshdi. Mashhur odamlarning qiyofasi ular oladigan daromadiga ham bevosita bog‘landi. Puxta o‘ylangan imidj ma‘lum bir mahsulotni reklama qilish uchun taniqli shaxs bilan tuzilgan shartnomalar soni va tuzilishiga bevosita ta‘sir qiladi, ommaviy ko‘ngilochar tadbirlarda, teledasturlarda uning keyingi rolini aniqlay oladi va ma‘lum bir mahsulot

haqida jamoatchilik fikrini shakllantiradi.

Bundan tashqari, imidjdan foydalanishdan olingan daromad asosiy kasbiy faoliyatdan olingan daromaddan oshishi mumkin. Masalan, reklamadan tushgan daromad Mariya Sharapovani dunyoning eng boy sportchisiga aylantirdi: 2009-yil iyunidan 2010-yil iyunigacha Sharapova 24,5 million dollar ishlab topgan, turnirlarda ishtirok etganlik uchun mukofot puli esa bor-yo‘g‘i 1 million dollar atrofida bo‘lgan. Tennischini reklama shartnomalari, ismdan foydalanish huquqini sotish, shuningdek, o‘z sport kiyimlarini yo‘lga qo‘yish orqali olib keldi. Albatta, bunday tasvir nafaqat insonning tashqi ko‘rinishining xususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Imidj - bu ko‘p darajali, ko‘p komponentli, ko‘p funksiyali belgilar tizimi (o‘xshashlik belgilari yoki ramziy allegorik allegoriya) va aloqa kodlari (pardalangan, shifrlangan xabarlar) odamda u yoki bu taassurot qoldiradi. Imidj ijtimoiy va aqliy faoliyatning bir shakli, hissiy til bo‘lib, u orqali jamoat ongi shaxsni aniqlaydi. Tasvirning tarkibiy qismlari umumiy (tashqi ko‘rinish), kinetik (hissiyotlarni ifodalovchi xarakterli tana harakatlari), og‘zaki (og‘zaki), atrof-muhit (moddiy va ijtimoiy muhit) va ob‘ektivlashtirilgan (reifikatsiyalangan) parametrlardir. Xususan, imidjning tarkibiy qismlari ko‘pincha jamoat ongida ma‘lum bir shaxs bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan xarakterli bayonot, uning identifikatsiyasining atributidir. **Jamoatchi shaxsning qiyofasi ishchanlik obro‘si, sha‘ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ijodiy faoliyat natijalarini, mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni himoya qilish zarurati bilan chambarchas bog‘liq.** Hozirgi vaqtda O‘zbekiston qonunchiligida imidj tushunchasi mavjud emas.

Biroq, boshqa tushunchalar mavjud - intellektual faoliyatning himoyalangan natijalari va individuallashtirish vositalari, intellektual huquqlar, intellektual faoliyat natijalariga yoki individuallashtirish vositalariga bo‘lgan mutlaq huquq, mualliflik huquqi, intellektual mulk, ishbilarmonlik obro‘si, sha‘ni va qadr-qimmatini himoya qilish va boshqalar, ular muayyan vaziyatga bog‘liq bo‘lgan shaxsning manfaatlarini himoya qilish uchun ishlatilishi mumkin. tasvirni himoya qilish muammolari.

1961 yildagi fonogrammalar va radioeshittirish tashkilotlari ishlab chiqaruvchilari, 1971 yil 24 iyulda Parijda qayta ko‘rib chiqilgan Butunjahon mualliflik huquqi konventsiyasi.

WIPO mualliflik huquqi shartnomasi (WCT) (Jenevadagi Diplomatik konferentsiya tomonidan 1996 yil 20 dekabrda qabul qilingan) va hokazo. **Imidjni sotish, sotib olish yoki sug‘urta qilish mumkinmi?** Afsuski, bu soha bilan shug‘ullanuvchi shaxslar ko‘pincha o‘z faoliyati, munosabatlari va majburiyatlari jarayonida yuzaga keladigan shartnoma va kelishuvlarni to‘g‘ri rasmiylashtirish zaruratini e‘tibordan chetda qoldiradilar. Ommaga taniqli odamlar o‘z faoliyatida ko‘pincha **taxallus** sifatida tasvir komponentidan foydalanadilar, ular ostida ular ijro etadilar, o‘z asarlarini chop etadilar, ijodiy tanlovlarda, festivallarda va kontsertlarda qatnashadilar. Ularga kelsak, ularning intellektual faoliyati natijalarini o‘g‘irlash, plagiat, pirat kompakt disklarni chiqarish,

daromad olish uchun rasm va taxallusni nusxalash va h.k. taxallusning ma'lum bir shaxsga tegishli ekanligini tasdiqlovchi, muallifligini tasdiqlovchi hujjat bo'lmasa, ularning qonuniy huquqlarini himoya qiladimi? Ijodiy faoliyatning boshida yosh ijrochi yoki yozuvchi prodyuser yoki nashriyotga qaram bo'lib, ko'pincha obraz yaratish va uni targ'ib qilishda qatnashishi vaziyatni yanada og'irlashtiradi. Manfaatlarni himoya qilish bilan bog'liq ishlar bo'yicha sudga faqat manfaatdor shaxslar murojaat qilish huquqiga ega. Buzilgan huquqni yoki qonuniy manfaatlarni himoya qilish yo'lini tanlash da'vogarga tegishli, shuningdek, da'volarning asosliligini isbotlash majburiyati. Shu munosabat bilan tasvirni huquqiy himoya qilishning quyidagi muammolari va masalalarini ajratib ko'rsatish mumkin

